

LANSTYÁK ISTVÁN

A funkcióígés szerkezetek néhány általános kérdéseről

ISTVÁN LANSTYÁK

On Some General Questions of Light Verb Constructions

Indexing Terms: light verb, light verb construction, action noun, object noun, synonymy, corpus data

1. Bevezetés

Dolgozatomban¹ a funkcióígés szerkezetek általános jellemzőivel kapcsolatos gondolataimat osztom meg a kedves olvasóval; ezek a funkcióígés szerkezetekről szóló nyelvészeti és nyelvművelő irodalom olvasása, valamint a funkcióígés szerkezetek korpuszvizsgálata során merültek föl bennem. Nem lévén leíró nyelvész, inkább csak felhívom a figyelmet némely problémára, további kutatásokat igénylő kérdésre. Elsődleges célom, hogy kérdéseket tegyek fel, nem az, hogy válaszoljak rájuk. Ha mégis adok válaszokat, ezeket nem tekintem véglegesnek, inkább csak inspirációnak mások számára, hogy kedvet kapjanak ezzel a témával foglalkozni.

Mivel a kérdéskör meglepően szerteágazó, ebben az írásban alig beszélek a funkcióígés szerkezetek stílusértékéről és nyelvhelyességi, ill. helyénvalósági megítélésükről (ami pedig érdeklődésem fő tárgya volna): az ezzel kapcsolatos meglátásaim egy részét már korábban közreadtam (l. Lanstyák 2019), a többinek a megírására a jövőben szeretnék sort keríteni.

Tekintettel arra, hogy a nyelvművelő, de néha még a nyelvészeti irodalomban is javarészt ugyanazok a példák ismétlődnek, a tárgyalt jelenségek illusztrálására dolgozatomban nagy számban hozok a jól ismert példák mellett kevésbé szokásosakat is. Külön odafigyeltem arra, hogy a kevésbé tipikus funkcióígés szerkezetek se maradjanak ki a példák közül.

1 Az írásom témájához kapcsolódó kutatásokat az MTA támogatja határon túli ösztöndíjprogramja révén, részben közvetlenül, részben a Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda közvetítésével. További támogatóm a szlovák Kutatás- és Fejlesztéstámogató Ügynökség: korábban az APVV-0689-12 sz., jelenleg az APVV-17-0254 sz. szerződés alapján. Itt köszönöm meg Heltai Pálnak, valamint cikkem névtelen lektorának hasznos megjegyzéseit, melyek közül többet fel is használtam dolgozatom végleges változatának kialakításához. Szintén köszönettel tartozom Kitlei Ibolya javításaiért.

Dolgozatom megírásához a Magyar nemzeti szövegtár 2.0.5. sz. verziójának (alább MNSZ2) adatait használtam.² Azokat a vizsgálatokat, melyekből adatokat közlök, 2019. július 16. és szeptember 19. között végeztem. Mind a kollokációk felkutatásához, mind a funkcióígés szerkezetek mennyiségi vizsgálatához többnyire a „részletes keresés” opciót használtam. A „részletes keresés” mezőben a szerkezet névszói tagját tüntettem fel. A kontextus szerinti szűrést úgy végeztem, hogy az igének (mint szótőnek) maximum 3 szó távolságra kellett állnia a keresőmezőben megadott névszótól jobbra vagy balra, hogy a véletlen egybeesések száma alacsony legyen (de még ezeket is valamegyest kompenzálhatják azok az esetek, amelyek kimaradtak a statisztikából, mivel az ige 3 szónál nagyobb távolságra volt a főnévtől).

A keresőmezőben többnyire nem szóalakokra, hanem szótővekre kerestem rá, megadva azt, hogy a találatok milyen nyelvtani esetben legyenek; így a statisztikák rendszerint a többes számú és a birtokos személyjeles formákat is tartalmazzák. Kollokációk keresésekor a keresőmezőt üresen hagytam, csak a nyelvtani paramétereket állítottam be, majd a találatokból – ha 3000-nél több volt belőlük – 1500-as, némely esetben 3000-es véletlen mintát készítettem, a találatokat pedig a találati szó szerint rendeztem. A kollokációk felkutatásához eleinte a „kollokációk” funkciót használtam, de ennek használata a legtöbb esetben kevésbé bizonyult hatékonynak.

Nagyon alacsony (20 alatti) elemszám esetében az adatokat tisztítottam,³ magasabb elemszám esetében rendszerint nem. A „személyes-közösségi” alkorpuszt a sok azonos tartalmú dokumentum miatt teljesen kihagytam a vizsgálatból. Az alkorpuszonkénti relatív gyakoriság számításához sajnos nem használhattam a szövegtár weboldalon található táblázatos adatokat,⁴ mivel ezek együttesen tartalmazzák az adatok közvételére óta kettéválasztott „személyes” alkorpusz adatait. Ezért az „új alkorpusz készítése” menüpontra kattintva megjelenő statisztikai adatokat tekintettem mérvadónak,⁵ melyek azonban a többi alkorpusz vonatkozásában sem azonosak a táblázatba foglalt adatokkal.⁶ Szerencsére ez a probléma az e dolgozatban közreadott adatokat, ill. a közre nem adott adatokból levont következtetéseket csak kismértékben érinti, mivel alkorpuszonkénti vizsgálatra főként a funkcióígés szerkezetek stílusértékének megállapításához van szükség, ez a témakör azonban dolgozatomból a terjedelmi korlátok miatt csaknem teljesen kimaradt.

2 <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/>

3 Erre ott, ahol pontos adatot közlök, a *találat* szó előtt álló *releváns* jelző utal. Kétféle tisztítást végeztem: az első során kihagytam az ismétlődő dokumentumokat, a második során kihagytam a mintába került nem megfelelő adatokat (pl. azokat az eseteket, amikor a két keresett szó véletlenül került egymás közelébe, de nem alkot kollokációt).

4 <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/stat.html>

5 http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev/bonito/run.cgi/subcorp_form?corpname=MNSZ2

6 A kétféle adatsor közötti eltérések oka számomra ismeretlen, sajnos a Nyelvtudományi Intézet érintett osztályától nem kaptam a kérdéseimre érdemi választ.

2. Fogalommagyarázat

Ebben a fejezetben a „funkcióigés szerkezet” és a „terpeszkező/terjengős kifejezés” fogalmával foglalkozom. Az eddigi irodalomban a kettőt nemegyszer egybemosták, a „funkcióigés szerkezetek” fogalmát pedig a valóságosnál egységesebbként láttatták. E hiányosságok pótlására tesztek most kísérletet.

2.1. Funkcióigés szerkezet

A szakirodalomban⁷ található legfontosabb megállapítások alapján a funkcióigés szerkezetet legtágabban olyan névszói-igei szerkezetként határozhatjuk meg, amely egy határozóragos, tárgyragos vagy zéró ragos, olykor névtűs névszóból és egy rendszerint kisebb-nagyobb mértékben alulspecifikált jelentésű igéből, ún. funkcióigéből áll, pl. *aláírásra kerül, különbséget tesz, elintézését nyer, követelményt támaszt, hivatkozás történik, vizsgálat alá vesz; kivételt képez, magyarázatként szolgál, gondot jelent, türelmet tanúsít*. A szerkezet fogalmi jelentésének magvát a névszó, nyelvtani jelentését az ige, stílusértékét pedig a kifejezés egésze hordozza, amely eltérhet mindkét tag stílusértékétől (pl. az *aláírás* és a *kerül* közömbös stílusértékű szavak, az *aláírásra kerül* szerkezet viszont formális stílusértékű).

Amint a következőkből kiderül majd, a funkcióigésnek tekintett szerkezetek és a névszó + ige kapcsolatából álló teljes értékű szerkezetek, valódi szintagmák közt nincs éles határ, sőt akár azt is mondhatnánk: nincs semmilyen határ, mivel számos szerkezet helye csak a „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes” elv alkalmazásával dönthető el, ami ugyan szívtében használt, de gondosan titkolt módszertani eljárása a nyelvtudományi kutatásoknak.

Igei tartalmú funkcióigés szerkezet

A funkcióigés szerkezet névszója a legjellemzőbb esetben igei tartalmat kifejező szó, a szerkezet egésze pedig párhuzamba állítható egy olyan önállóan használt igével, amely mind jelentésében, mind hangalakjában hasonlít a funkcióigés szerkezet névszójára. Ennek vagy az az oka, hogy a szerkezetben található névszó az igenek a származéka (pl. a *felmentést ad* szerkezet főneve a *felment* igéből alakult *-ás/-és* képzővel), vagy ennek a fordítottja: az, hogy az önállóan használt ige a szerkezetben lévő névszónak a származéka (pl. a *megcélöz* ige a *célba* vesz kifejezésben található *cél* főnév *-z* képzős származéka).

Az elmondottak alapján egy tipikus igei tartalmú funkcióigés szerkezet a következő tulajdonságokkal bír: 1. az egyik tagja cselekvést vagy történést kifejező névszó, ún.

7 A funkcióigékkel és a funkcióigés szerkezetekkel kapcsolatos nyelvészeti és nyelvművelő irodalomból dolgozatom megírásához elsősorban a következő munkákból merítettem: O. Nagy 1968, Sziklainé 1986, B. Kovács 1999, Lengyel 1999, Keszler szerk. 2000, Vincze 2009. A kép árnyalásához néhány további munka is hozzájárult, pl. T. András 1956, Grétsy szerk. 1976, Zeman 1988, Zimányi 2006, Dobos 2006–2007, Vargáné Kiss 2008, Kemény 2009, Csorba 2010, Lázár 2017.

eseménynév (nyelvtani szempontból deverbális főnév); 2. a másik tagja egy erősen alulspecifikált jelentésű ige; 3. a szerkezet szinonim viszonyban áll egy olyan igével, melynek töve azonos a szerkezetben található névszó tövével. Amint az 5.3. fejezetben látni fogjuk, a névszói-igei szerkezet és az önálló használatú ige vagy névszó denotatív jelentése közt nemegyszer kisebb-nagyobb különbségek vannak (vagyis a szinonímia csupán részleges), stílusértékük pedig tipikus esetben nagyon eltérő.

A „tipikus funkcióigés szerkezetek” kategória magvát azok a kifejezések alkotják, melyeknek főneve a vele szinonim viszonyban álló igéből keletkezett *-ás/-és* képzővel; ezeket prototipikus funkcióigés szerkezeteknek nevezhetjük. Már csak a képző termékeny mivoltából fakadóan is az ilyen szerkezetek állnak denotatív jelentés tekintetében legközelebb az igéhez, vö. *büntetést alkalmaz : büntet; információval ellát : informál; átirányítást eszközöl : átirányít; toborzást folytat/végez : toboroz, kéréssel fordul vkihez : kér vkit; lemaradás mutatkozik : lemarad; ellenállást tanúsít : ellenáll.*

Kevésbé tipikus funkcióigés szerkezetek azok az alakulatok, melyekből a fenti három jegy közül valamelyik hiányzik, vagyis: 1. főnévi tagjuk nem (vagy nem egyértelműen) fejez ki cselekvést vagy történést (pl. *elsőbbséget ad, jogában áll, vágy ébred vkiben, fogságba esik, üzembe helyez, szegényt hoz vkire, érvényre jut, látványt nyújt, gúnyt űz, sikerre vezet*); 2. igei tagjuk jelentése közel áll az ige alapjelentéséhez,⁸ vagyis nem (tipikus) funkcióige (pl. *rendelkezésre bocsát, gonoszságot cselekszik, jegyzőkönyvbe foglal, rohamot indít, köszönetet mond, kitüntetésben részesít, kifogást talál*); 3. a szerkezetnek nincs egyszavas igei szinonimája⁹ (pl. *alkalmat ad/nyújt, adómentességet élvez, nyomást gyakorol, biztosra megy, vmilyen benyomást kelt, koalícióra lép, kezelésre szorul, edzést tart vkinek*).

Névszói tartalmú funkcióigés szerkezet

Bár nem felelnek meg a fenti kritériumoknak, mégis jellegzetes funkcióigés szerkezetnek számítanak azok az alakulatok is, melyeknek nem igei, hanem névszói (főnévi vagy melléknévi) szinonimájuk van, amely a mondatban állítmányi szerepű, pl. *határt alkot : határ, kivételt képez : kivétel, megoldást jelent : (ez a) megoldás, önállóságot élvez : önálló, vmilyen minőséget képvisel : vmilyen minőségű, közhelyszámba megy : közhely, biztonságot nyújt : biztonságos, bizonyítékul szolgál : bizonyíték, állítmányi szerepet tölt be : állítmányi szerepű, vádlokként szerepel : (ő a) vádlott, vmilyen állásponton van : vmi az álláspontja; biztosra vesz : biztos benne, alázattal viseltetik : alázatos; vmilyen*

8 „Alapjelentésen” a funkcióigeként is használt igéknek azt a jelentését, ill. azokat a jelentéseit értem, melyekben önálló, teljes értékű igeként használatosak. A legtöbb munka „eredeti” jelentésről beszél, de ez félrevezető.

9 Ha a névszói tag összetett szó vagy bővítménye van, a szinonima kéttagú, pl. *jobb kiszolgálást biztosít : jobban kiszolgál, egészségkárosodás megelőzését biztosítja : megelőzi az egészségkárosodást; adatmegőrzést biztosít : adatokat megőrzi.* További bővítmény esetén háromtagú is lehet a megfelelő, pl. *ingatlanok forgalmának korlátozását biztosítja : korlátozza az ingatlanok forgalmát, a kommunista hegemonia érvényesítését biztosítani hivatott intézkedés : a kommunista hegemoniát érvényesíteni (hivatott intézkedés).* Ettől függetlenül általánosságban egytagú szinonimáról fogok beszélni.

méreteket ölt : milyen méretű; elutasító magatartást tanúsít : elutasító; újdonságként hat : újdonság; nem fér hozzá kétség : nem kétséges, érdekében áll : érdeke.

Az ilyen szerkezetek jellemző jegyei a következők: 1. egyik tagjuk többnyire elvont fogalomra, tulajdonságra utaló névszó, ún. dolognév; 2. másik tagjuk egy alulspecifikált jelentésű ige; 3. a szerkezet szinonim viszonyban áll egy olyan névszóval, melynek töve azonos a szerkezetben található névszó tövével. A névszói-igei szerkezet és az önálló használatú névszó denotatív jelentése közt itt csekélyebbnek látszik a különbség, mint az igei tartalmú funkcióigés szerkezeteknél, ám nincs kizárva, hogy ezt csak azért látom így, mert ez utóbbiakat sokkal felületesebben vizsgáltam, mint az előbbieket.

A névszói tartalmú funkcióigés szerkezeteknél a megvizsgált anyag alapján egyelőre nem merült föl annak szüksége, hogy különbséget tegyék tipikus és kevésbé tipikus szerkezetek közt. Úgy tűnik, a névszói tartalmú funkcióigés szerkezetek zártabb kategóriát alkotnak, mint az igei tartalmú funkcióigés szerkezetek.

Képszerű funkcióigés szerkezetek

Kérdés, mennyire tekinthetők (kevesbé tipikus) funkcióigés szerkezeteknek azok a kifejezések, melyeknek igéje vagy névszója valamilyen mértékben metaforikus jelentésű. Az iginél a metaforikus jelleg „üti” a jelentésbeli alulspecifikáltságot (pl. *győzelmet arat, zajt csap, gondolkodóba esik/ejt, kétség fér vmihez, megjegyzést fűz vmihez, dühbe gurul, vmennyi tagot számlál, kezelésre szorul, vmennyi évet számlál, reményt táplál, sebet üt, pillantást vet*), a névszó metaforikus jellege pedig az egész kifejezést metaforikussá teszi (pl. *kézre ad, törés áll be, kezét emel vkire, milyen megvilágításba helyez, rohamot intéz vki ellen, fülébe jut, lencsevégre kerül, fejébe megy, lépést tart, kezelésbe vesz, ösztűz alá vesz, gátat vet, színpadra visz*), s ezzel hasonlívá teszi az idiómákhoz. Az idiómákat viszont nem tekinthetjük funkcióigés szerkezetnek, mivel nem elemezhetők a funkcióigés szerkezetek első két jellemző jegye szempontjából (tekintve, hogy jelentésük nem adódik a két tag jelentéséből), az pedig, hogy van-e egyszavas igei vagy névszói megfelelőjük, nem tűnik relevánsnak.

A részben vagy teljesen metaforikus kifejezések kizárását a funkcióigés szerkezetek köréből az teszi problematikussá, hogy számos esetben ugyanaz a szerkezet használatos hol eredeti, hol átvitt értelemben, pl. *tótágast áll, aranyba foglal, bukfencet hány/vet, felszínre hoz/jön/kerül, csúcsra jut, léket kap, pályára lép*, s a kettő aránya kifejezésenként más és más. Amikor a kifejezésnek egyszavas megfelelője is van, nemegyszer az is használatos metaforikusan (pl. *törés áll be és megtörik, milyen megvilágításba helyez és vhoggy megvilágít, tűzbe hoz/jön és feltüzesít/feltüzesedik, csődbe megy/csődöt mond és becsődöl, léket üt vmibe és meglékel vmit, lendületet vesz és nekilendül*), s a képszerűség amúgy is alapvető jellegzetessége az emberi beszédnek.

Hasonlóan a laza határmegvonás mellett szól az a tény is, hogy a metaforikus használat konvencionalizáltsága, valamint a metafora elevensége kifejezésenként más és más mértékű. (Vajon mennyire érzik a legtöbb ember metaforikusnak mondjuk a *feszültséget ébreszt, állást foglal, sorra kerül, teret nyer, méretet ölt, önmérsékletet tanúsít, büntetést von maga után* kifejezéseket vagy azok valamely részét?)

2.2. Terpeszkedő/terjengős kifejezés

Bár első pillantásra úgy tűnhet, hogy a „terpeszkedő” vagy „terjengős kifejezés” nem más, mint a funkcióigés szerkezetek nyelv művelői csúfneve (és általában úgy is kezelik mind a nyelv művelők, mind a nyelvészek),¹⁰ a kétféle elnevezés valójában fogalmi különbségeket is takar.¹¹

A „terpeszkedő kifejezés” meghatározására nézve a leghitelesebb forrás, a Nyelv művelő kézikönyv ezt írja:

Terpeszkedő kifejezéseknek leginkább azokat a szókapcsolatokat nevezzük, amelyek az egyébként egyetlen igével vagy névszóval is megjelölhető cselekvést, történést, állapotot, minőséget stb. körülírással, többnyire magából az igéből képzett (rendszerint -ás, -és; -at, -et képzős) főnévvel, ill. az ige névszói alapszavával és egy meglehetősen általános tartalmú vagy többé-kevésbé konkrét jelentés nélküli igével fejezik ki. Pl.: *ellenőrzést gyakorol vmi felett* (= *ellenőríz vmit*); *elintéztést nyer vmi* (= *elintéződik vmi, elintéznek vmit*); *gondoskodás történik* (= *gondoskodunk, gondoskodnak*); *dühbe hoz vkit* (= *feldühít vkit*); stb. / Tágabb értelemben azokat a különféle szerkezetű szókapcsolatokat is terpeszkedő kifejezéseknek nevezik, amelyek nem olyan jellegűek, mint az imént felsoroltak (névszó + ige), hanem egyszerűen körülírások, és – részint nyelvhelyességi, részint stilisztikai problémaként – a terjengősség, bőbeszédűség, szószaporítás kérdéskörébe tartoznak. (NyKk. II. 1985, 1007. p.)

A meghatározásból látszik, hogy a „terpeszkedő kifejezés” sok esetben a „funkcióigés szerkezet” nyelv művelői megfelelője, ám nem mindig. Egyfelől vannak olyan funkcióigés szerkezetek, melyek e meghatározás értelmében nem tekinthetők terpeszkedő kifejezésnek, másfelől vannak olyan terpeszkedő kifejezések is, amelyek nem tekinthetők funkcióigés szerkezetnek. Azok a funkcióigés szerkezetek, melyeknek nincs egyetlen igéből vagy névszóból álló szinonimájuk, a meghatározás értelmében nem terpeszkedő kifejezések. Másfelől viszont azok a terpeszkedő kifejezések, amelyek nem névszói-igei szerkezetek, hanem egyéb „körülírások”, nem funkcióigés szerkezetek (ezek el ezért dolgotomban nem is foglalkozom).

A Nyelv művelő kézikönyv és más nyelv művelő kiadványok „terpeszkedő kifejezések” címszó alatt rendszeresen foglalkoznak olyan névszói-igei szerkezetekkel is, amelyek nem felelnek meg a fenti idézetben szereplő kritériumoknak, hanem vagy nincs sem igei, sem névszói megfelelőjük (pl. *vmilyen fogást alkalmaz, ellenvetéssel él, állást foglal, hadjáratot folytat, eljárást indít, jegyzéket intéz, vmilyen sorsra juttat*), vagy az igei tagjuk csak fenntartásokkal tekinthető funkcióigének, mert csak csekély mérték-

10 A felhasznált nyelv művelő munkák szerzői is nyelvészek; amikor „nyelv művelőkről” beszélnek a „nyelvészekkel” szembeállítva, nyelv művelői minőségükben utalok rájuk, s nem áll szándékomban azt sugallni, hogy nem volna nyelvészeti szakképesítésük. A szakképzetlen nyelv művelők könnyen elérhető írásait elolvastam ugyan, de itt nem foglalkozom velük.

11 Ugyanakkor a „terpeszkedő kifejezés” és a „terjengős kifejezés” megnevezések egyenértékűnek tekinthetők; ezért a továbbiakban a saját szövegemben a rövidség kedvéért csak a „terpeszkedő kifejezés”-t használom.

ben deszemantizálódott, pl. *ellenszenvet kelt, magyarázatát leli vmiben, véleményt mond, rendelkezést tartalmaz, bolonddá tesz, fizetést teljesít, csapra üt, férfissá válik, fejébe vesz*. Ez a kézikönyvek gyakorlati jellegéből fakadó sajátosság.

A nyelv művelők által leginkább elfogadott terpeszkedő kifejezések közé javarészt azok tartoznak, amelyek nem tipikus funkcióigés szerkezetek (ha egyáltalán azok): 1. olyan névszói-igei szerkezetek, melyeknek az igéje nem (vagy nem egyértelműen) funkcióige, s a kifejezés egyik eleme vagy a kifejezés egésze nemegyszer átvitt értelemben (is) használatos, pl. *akasztófára kerül, dühbe gurul, vigasztalásra talál, győzelmet arat, lármát csap, szimatot fog, bosszút forral, gyűlöletet táplál, feledésbe merül, ajtót mutat vkinek*; 2. olyan névszói-igei szerkezetek, melyeknek nincs önállóan használt igei párjuk, pl. *célt ér, arányban áll, közkegyelmet gyakorol, jogorvoslattal él, nyilvánosságra hoz, lélegzethez jut*; 3. szó szerinti értelemben már nem vagy csak ritkán használatos állandósult szókapcsolatok, azaz szólások, melyekben a névszó és az ige jelentése nem választható el egymástól, pl. *tanújelét adja, élére állít, dűlőre jut, él a gyanúperrel, lábra kap, kelepcebe kerül, veszendőbe megy, tévútra vezet, mérlegre tesz, zokon vesz*. Kivételt mindenekelőtt a német nyelvi kontaktushatás következtében létrejött kifejezések képeznek; ezek nemegyszer akkor is helytelennek számítanak, ha e három csoport valamelyikébe tartoznak, pl. *figyelman kívül hagy, zavarba jön, gyomrára megy, beszédet tart, példát vesz vkiről, büntetést von maga után, szőnyegre kerül*.

Szepesy Gyula (1986: 43) szerint „[t]agadhatatlan, hogy a nyelv művelőknek igen nagy részük van a terjengős kifejezések elterjedésében, mert meggátolták a magyar nyelv rendszerének és szellemének megfelelő személytelen kifejezések alkalmazását”. Ebben lehet ugyan valami, de nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt sem, hogy a funkcióigés szerkezeteknek valószínűleg csak kisebb része személytelen jelentésű (vö. 5.3.).

3. A szerkezet igei tagja

Ebben az alfejezetben a funkcióigés szerkezet igei tagjának három kérdésével foglalkozom: azzal, mely konkrét igeik használatosak funkcióigei szerepben, mennyire igazak az irodalomban olvasható megállapítások a funkcióigék „kiüresedtségéről”, valamint azzal, léteznek-e *par excellence* funkcióigék.

3.1. A funkcióigék állománya

A 2.1. fejezetben írottak alapján a funkcióigét egy kisebb-nagyobb mértékben deszemantizálódott és ezzel együtt delexikalizálódott igeiként határozhatjuk meg, amely tipikus esetben egy eseménynévvvel, kevésbé tipikus esetben pedig egy dolognévvel alkot névszói-igei szerkezetet.

A különböző nyelv művelő és nyelvészeti kiadványokban a leggyakrabban a következő igeik vannak említve: *ad, alkalmaz, alkot, áll, állít, beáll, bekövetkezik, bír, biztosít, csinál, él, elér, ellát, emel, érez, éreztet, esik, eszközöl, eszközöltetik, foganatosít, foglal, folyik, folytat, fordul, gyakorol, hat, helyez, hoz, intéz, jelent, jut, juttat, képez, képvisel, kerül, kerül sor (vmire), kifejt, mutat, mutatkozik, nyer, nyújt, rendelkezik, részesít, részesül, szenved, szolgál, talál, táplál, tart, tesz, történik, üz, válik, van, végez, végre-*

hajt, vesz, viseltetik, von. A gyakori említés nem mindig jelent gyakori használatot; az *eszközöltetik* pl. marginális, az MNSZ2 mindössze 13 találatot ad rá, s azok is többnyire régi szövegekből valók vagy stilisztikailag jelöltek (pl. ironikusak).

Az irodalomban ritkábban említett – s néhány esetleges kivétellel valószínűleg ritkábban is használt – funkcióigék ezek: *arat, betölt, csap, cselekszik, ejt, előáll, felhív, fellép, fennáll, fennforog, fenntart, fér, fog, fűz, gurul, hagy, illet, indít, indul, jár, játszik, jön, kap, kitesz vminek, kivesz, kölcsönöz, köt, lel, leszűr, létesít, letesz, levon, marad, megad, megszűnik, megvalósít, megvalósul, mond, ölt, örvend, számlál, szerepel, szerez, szolgáltat, szorít, szorul, támaszt, tanúsít, tartalmaz, teljesít, tűr, üt, végrehajt, vét, vezet, visz.* Kovalovszky (1977) több mint száz olyan ígéről tud, amely „terpeszkedő kifejezésekben” használatos.

Az első felsorolásban szereplő *rendelkezik* ígéről el kell mondani, hogy állítmányi helyzetben, birtoklás kifejezőjeként nemcsak hogy nem funkcióige, de még csak „terpeszkedő kifejezést” sem alkot, legalábbis amikor a *van vmije* az alternatívája, hiszen a *van vmije* ugyanúgy névszói-igei szerkezet, mint a *rendelkezik vmivel*, alakilag nem is tömörebb, csupán valamivel rövidebb (vö. Kemény 2009, 271. p.). Funkcióigés szerkezetnek csak olyankor tekinthető, amikor névszói szinonimája van, pl. *nagy műveltség-gel rendelkező : nagy műveltségű. A rendelkezik* ígére az sem igaz, hogy alulspecifikált jelentésű volna, hiszen a szerkezetben a 'vmije van' jelentés a maga teljességében érvényesül. Hasonló lehet a helyzet a kissé régies *bír vmivel* szerkezettel is, pl. *nagy jelentőséggel bíró : nagy jelentőségű.*

Nem találok a felsorolásokban a *vet* igével, pedig az olyanokat, mint pl. a *véget, gátat vet vminek, pillantást vet vmire/vkire, tekintetét veti vmire/vkire, bizalmát, reményét veti vmibe/vkibe, sőt szemet vet vkire*, nincs okunk kizárni a funkcióigés szerkezetek köréből, mivel a fenti három feltétel közül csak egynek nem felelnek meg: főnévi tagjuk rendszerint nem eseménynév, viszont a *vet* részben deszemantizálódott és delexikalizálódott, s mindegyik vizsgált szerkezetnek van igei szinonimája (néhány a legnyilvánvalóbbak közül: *befejez/abbahagy/leállít[tat]* stb. *vmít; meggátol vmít; rápillant vkire; rátekint vkire; bízik, reménykedik vmiben/vkiben; kiszemeli magának*). Hiányát az magyarázhatja, hogy korábban, amikor még 'dob' jelentése eleven volt, a vele alkotott kifejezések nyilván metaforikusnak érződtek.

Szintén funkcióigének tekinthetjük a *kelt* igét (pl. *aggodalmat, érdeklődést, feltűnést, figyelmet, zajt kelt*), annál is inkább, mert a velük alkotott névszói-igei szerkezetek egy részének igei szinonimája is van, pl. *vmilyen érzést kelt vkiben : vmilyennek érzi, felháborodást kelt : felháborít, vmilyen látszatot kelt : vmilyennek látszik, megbotránkoztat kelt : megbotránkoztat, meglepetést kelt : meglep, zavart kelt : megzavar.* A *kelt* szinonimái is funkcióigének látszanak, pl. a *támaszt, az ébreszt, az eredményez, az okoz* igék,¹² pl. *követelményt, igényt, elvárást, kétséget, akadályt támaszt; emléket, kétséget, bizalmat, gyanút, tiszteletet, reményt ébreszt; megtakarítást, növekedést, változást, javulást, vmilyen hatást, fejlődést eredményez; gondot, meglepetést, zavart, sérülést, botrányt okoz.*

12 Ezek közül a *támaszt* eleve szerepel a fenti listán.

Ugyancsak funkcióigei tulajdonságokkal bír a *támad* és az *ébred*, pl. *vmilyen érzés, betegség, gyanú, kétely, igény, csődület támad; vágy, gyanú, érzés, kétely, remény, emlék ébred*. Igaz, ezek az igék csak csekély mértékben deszemantizálódtak, de ez több más, a fenti felsorolásokban (különösen a másodikban) található ígéről is elmondható (pl. *érez, válik; indít, indul, leszűr, megszűnik*). (L. még 5.3.)

Nehezen érthető, miért nem említik a funkcióigék közt az *élvez-t*, holott antonimája, a *szenved* a felsorolásokban gyakran szerepel, vö. *előnyt élvez vs. hátrányt szenved*. Az olyan szerkezetek, mint pl. a *vkinek a bizalmát élvezi* (vö. *bízik benne*), *védelmet élvez* (vö. *védve van*), *támogatottságot élvez* (vö. *támogatva van*), *önállóságot élvez* (vö. *önálló*), *kiváltságot élvez* (vö. *kiváltságos*), a funkcióigés szerkezetekkel szemben támasztott követelmények közül legalább kettőnek megfelelnek.

Talán viszonylagos ritkaságuk miatt hagyják mind a nyelvművelő, mind a nyelvészeti munkák figyelmen kívül a *kerül* cselekvő párjával, a *kerít* igével alakult cselekvő kifejezéseket. Itt az egyedüli igazán elterjedt szerkezet a *sort kerít vmire* (pl. *vizsgálatra, módosításra, intézkedésre, szavazásra, tárgyalásra, határozathozatalra*), de szórványosan előfordul *szót, alkalmat, helyet, időt, módot kerít vmire*, melyeknek a főnévi tagja dolognév, s nincs is nyilvánvaló egyszavas megfelelőjük.

Ugyancsak funkcióigének látszik az *alávet*, különösen akkor, amikor a szerkezet tárgyi bővítménye élettelen dolgot jelöl, pl. *az adatokat elemzésnek, az irányelvet (szakértői) értékelésnek, az ételmaradékot fertőtlenítésnek, a tojásterméket hőkezelésnek, a (költségvetési) politikát (uniós) szabályoknak veti alá*; ezekben az *alávet* egyértelműen funkcióigeként viselkedik, hiszen alapjelentése csak kisebb mértékben érvényesül. Ám nincs okunk kizárni a funkcióigés szerkezetek köréből azokat az eseteket sem, amikor a tárgyi bővítmény személyre utal, pl. *vkít hazugságvizsgálatnak, műtétnek, kínzásnak, motozásnak, vmilyen bánásmódnak, agymosásnak vet alá*, mivel az ilyenek számottevő része a másik két kritériumnak megfelel.

Funkcióigékre jellemző vonásokat mutat még az eddigi vizsgálatok alapján a *bocsát* (pl. *egyeztetésre, licitre, próbaidőre, szavazásra bocsát; alkuba, áruba, vkinek a birtokába/tulajdonába, forgalomba bocsát; szabadon bocsát*), az *elkövet* (pl. *bűncselekményt, büntettet, merényletet, népirtást, támadást követ el*) a *fordít* (pl. *energiát, figyelmet, gondot, hangsúlyt, időt fordít vmire*), a *szab* (pl. *feltételt, határidőt, irányt, keretet, mértéket szab*), a *véghezvisz* (pl. *bravúrt, bűncselekményt, csodát, vmilyen dolgot/tettet, változ[tat]ást visz véghez*). Ezekkel nemegyszer viszonylag közeli szinonima is párhuzamba állítható, pl. *rendelkezés(é)re bocsát : odaad, útjára bocsát : elindít, árverésre bocsát : árvereztet; emberölést követ el : embert öl, garázdaságot követ el : garázdálkodik, rablást követ el : rabol, rágalmazást követ el : rágalmaz; figyelmet fordít : figyel, gondot fordít : törődik; hangsúlyt fordít : hangsúlyoz; határt szab : lehatárol/behatárol, korlátot szab : korlátoz, gátat szab : gátol, követelményt szab : megkövetel, árat szab : áraz; reformot visz véghez : megreformál, fejlesztést visz véghez : fejleszt, pusztítást visz véghez : pusztít*.

Ugyancsak érdemes funkcióigének tekinteni a *vállal-t* is, legalábbis néhány kifejezésben, ahol halványodni látszik az alapjelentése, pl. *felelősséget, garanciát/kezességet, kockázatot, kötelezettséget, vmilyen szerepet, szolidaritást vállal* (vö. *felel, garantál/kezeskedik, kockáztat, elkötelezi magát, vmiként szerepel, szolidáris/szolidarizál*).

Múlt időben jobban érvényesül a *vállal* '(kötelességet, terhet) magára vesz' jelentése, jelen időben azonban a szerkezet jelentése közel áll az egyszavas megfelelőjéhez.

Az említetteken kívül minden bizonnyal sok más igét is érdemes funkcióigeként elemezni az általuk alkotott névszói-igei szerkezeteknek legalább egy részében. Jómagam módszeres keresést nem végeztem, a fentiek mintegy véletlenszerűen kerültek szemem elé (s az sem zárható ki, hogy vannak az említettek közt olyanok, melyek szerepelnek az irodalomban, csak elkerülték a figyelmemet).

A funkcióigék egy része egynél több vonzattal is alkot szerkezeteket. Az alábbiakban egy-egy példával illusztrálom az egyes vonzatokat: *jogot ad és értésére ad; bosszút áll és összhangban áll; befolyással bír és bírja vkinek az ígéretét; egyeztetésre bocsát és forgalomba bocsát; fogságba ejt és foglyul ejt és foltot ejt; fogságba esik és foglyul esik és folt esik és korlátozás alá esik; perbe fog és szagot fog, számíttáson kívül hagy és válasz nélkül hagy, szikrát hány és szemre hány;*¹³ *üzembe helyez és nyugalomra helyez és vád alá helyez és használaton kívül helyez és hangsúlyt helyez vmire; hasznot hoz és gyanúba hoz és tudomására hoz és tető alá hoz; köszönet illet vkit és kritikával illet vkit; következménnyel jár és táncot jár; focit játszik és zongorán játszik; problémaként jelentkezik vmi és probléma jelentkezik, zavarba jön és világra jön; kifejezésre jut és csődbe jut, kifejezésre juttat és csődbe juttat; sort kerít vmire és sorra kerít vmit; alkalmazásra kerül és sor kerül vmire; vigaszra lel és vigaszt lel; akcióba lép és szövetségre lép stb.; stb.; stb.*

Amint látjuk, olykor előfordul, hogy az eltérő vonzatú szerkezetek szinonimát alkotnak (*fogságba ejt : foglyul ejt; fogságba esik : foglyul esik; sorra kerít vmit : sort kerít vmire; vigaszra lel : vigaszt lel*), de többnyire nem ez a helyzet.

3.2. A funkcióige funkciója és denotatív jelentése

A funkcióige a szakirodalom szerint segédigeszerű; fő szerepe, amint azt fentebb is jeleztük, hogy az ige nyelvtani funkcióját hordozza. A személyen, számon, igeidőn stb. kívül olykor akcióminőségre vagy aspektusra is utal, pl. kezdésre vagy befejezettségre. Ugyanakkor az érintett ige alapjelentése is színezi az egész szerkezet jelentését.

Az alapjelentés érvényesülését hasonlóképpen képzelhetjük el, mint a konvencionálizálódott metaforák esetében. Bár az ilyen metaforákban a kép (a figuratív jelentés) sokszor háttérbe szorul, s elsősorban az átvitt jelentés érvényesül, az előbbi mégsem vész el teljesen. Erre egyik bizonyíték a képzavar, amely ha nem is mindenkit, de sokakat „zavar” (*Két kakas farkasszemet néz*). A másik jól ismert bizonyíték a szójáték (*Brit tudósok tanulmánya szerint VIII. Henrik udvarában nagy volt a fejtelenség*). Úgy gondolom, ehhez hasonlóan érvényesül a funkcióigében az ige alapjelentése. Ezért érzünk iróniát pl. a *közutálatnak örvend* szerkezetben. A szójátéokra példa lehet a következő szóvicc: *Azt mondják, elmebajban szenvedek. De én nem szenvedek, élvezem minden percét*.

Nemcsak a hagyományos felfogású nyelvűvelők, hanem még a nyelvhelyességi szemlélettől mentes nyelvészek is gyakran fogalmazznak úgy, hogy a funkcióigék jelen-

¹³ Metaforikus példát csak ott idézek, ahol nem találtam mást. Ezek határeseteknek tekintendők.

tése „kiüresedett”, az igék „üres”, „tartalmatlan” jelentésűvé váltak. Az egyik legújabb átfogó nyelvművelő munka, a Magyar nyelvhasználati szótár is ezt mondja a funkcióigékről: „nem úgy viselkednek, mint a tartalmas főigék, hanem jelentés nélkül, tartalmatlanul állnak” (MNySz. 2007, 226. p.). Az ilyen állítások nem helytállóak. Még a látzólag felcserélhető funkcióigék közt is nemegyszer tapasztalunk denotatív jelentésbeli különbséget. Például *intézkedni* egy magánember is intézkedhet meg a hatóság is, s *intézkedést* is *tehet* mind a magánember, mind a hatóság (különösen, ha a magánember intézkedéséről a hatóság számol be), ám *intézkedést foganatosítani* csak hatóság szokott.¹⁴ Ha a funkcióigék „üres” jelentésűek volnának, a más-más funkcióigét, de ugyanazt a névszót tartalmazó szerkezetek közt nem lehetne ilyen jelentéskülönbség (részletesebben l. 5.2.).

A főt említett *nyer* funkcióigét azért érezhetjük zavarónak negatív dologgal összekapcsolva, mert a *nyer* ige – alapjelentésének megfelelően – pozitív vagy semleges konnotációjú főnevekkel szokott szerkezetet alkotni (vö. Csorba 2010). Az MNSZ2 adatai szerint a *nyer* igével létrejött leggyakoribb feltárt funkcióigés szerkezetek a következők (csökkenő gyakorisági sorrendben): *támogatást, felvételt, megállapítást, megerősítést, bizonyítást, értelmet, betekintést, bebocsát(tat)ást, megbízást, alkalmazást, elismerést, bepillantást, elhelyezést, igazolást, megoldást, elfogadást, (bűn)bocsánatot, lehetőséget, megfogalmazást, bizonyosságot, kifejezést, értelmezést, bizonyosságot, szabályozást, jogosultságot, felhatalmazást, hozzáférést, említést, kegyelmet, befejezést, feloldozást, jóváhagyást, lendületet, dicséretet, orvoslást, magyarázatot, elintézést, bizalmat, áldást, bizonyítékot, figyelmet, haladékat, meghatározást, elbírálást, segítséget, visszaigazolást nyer*. Látjuk, hogy a felsoroltak közt egyetlen egyértelműen negatív konnotációjú főnév sincs, pedig ha a *nyer* denotatív jelentése funkcióigeként „üres” volna, s valóban csak nyelvtani funkciót látna el, azt várnánk, hogy legalább néhány negatív konnotációjú főnévhez is kapcsolódjon rendszerszerűen.

A funkcióige alapjelentésének érvényesülésével kapcsolatos tényeket annak ellenére érdemes hangsúlyozni, hogy Sziklainé ezekre már több mint harminc évvel ezelőtt felhívta a figyelmet:

Az ige elhomályosultságának mértéke különböző lehet, attól függően, hogy használatos-e szabad szókapcsolatokban is, vagy sem. De még a legszélsőségesebb esetben is van az igének bizonyos szemantikai tartalma. Ezt bizonyítja az a tény, hogy az ígét nem lehet szabadon más átvitt értelmű igével helyettesíteni. (Pl. emiatt érezzük helytelennek a *halasztást nyer* kifejezést.) (Sziklainé 1986, 269. p.)

Az „elhomályosultság” mértéke persze nemcsak attól függ, hogy az ige használatos-e szabad szókapcsolatokban is (csaknem mindegyik sűrűn használatos), hanem inkább olyan tényezők befolyásolhatják, mint az, hogy az ige önálló használatban mennyire poliszém, továbbá hogy mennyire tág vagy szűk az alapjelentése, funkcióigeként pedig az, hogy mennyire változatos jelentésű főnevekhez kapcsolódik, s persze az is fontos

14 Itt köszönöm meg Cúth Csaba szíves tájékoztatását az *intézkedés* eseménynévvvel kapcsolódó funkcióigéknek a jogi szaknyelvben való használatáról.

szerepet játszhat, hogy funkcióigei használatban milyen gyakori: úgy is, hogy hány névszóval alkot szerkezetet, vagyis mennyire termékeny, és úgy is, hogy az egyes szerkezetek mennyire elterjedtek az érintett beszélőközösségben.

Amint az már a fentiekből is kiderült, az egyes funkcióigék eltérő mértékben tükrözik alapjelentésüket, e tekintetben folyványt alkotnak. Zimányi (2006, 42. p.) szerint a funkcióigeként ritkábban használatos igék „határozottan elütnek” azoktól, amelyek gyakrabban használatosak funkcióigei szerepben, szemantikai önállóságukat jobban megtartják. Lázár (2017) jelentéstani alapon kísérletezik a „könnyűigék” (light verbs) és „támigék” (support verbs) szétválasztásával a funkcióigék kategóriáján belül. Ezek a distinkciók nincsenek ellentétben azzal a feltételezéssel, hogy a funkcióigék folyványt alkotnak: ezen a folyványon lehetnek határozottabban kirajzolódó csomópontok. E csomópontokat hasznos volna kitapogatni és leírni, mert ezek ismeretében könnyebben tudnánk egymástól elhatárolni a funkcióígés szerkezetek különféle csoportjait. Erre pedig azért van nagy szükség, mert a nyelv művelők és a nyelv műveléssel nem foglalkozó nyelvész szakemberek egyaránt tesznek olyan általánosító megállapításokat, amelyek valószínűleg a funkcióígés szerkezetek egy vagy néhány csoportjára, de nem az összesre vonatkoznak. Ezenkívül a funkcióígés szerkezetek egyes csoportjai eltérnek egymástól stílusérték tekintetében is. (Minden ellenkező híresztelés ellenére nemcsak formális és közömbös stílusértékű funkcióígés szerkezetek léteznek, hanem választékos stílusértékűek is, sőt még bizalmas stílusértékűek is akadnak.)

Úgy tűnik, általában véve minél kevésbé specifikus a funkcióige denotatív jelentése, annál tipikusabb funkcióígés szerkezetről van szó (vö. pl. *felelősséget vállal* – *bizalomnak örvend* – *szövetséget köt* – *megoldást nyer* – *akadályt képez* – *megvalósításra kerül* – *felfedezést tesz*). Kivételt képez a *foganatosít*, melynek eléggé specifikus a jelentése, a vele alkotott szerkezetek mégis a funkcióígés szerkezetek legjellemzőbb példái közé tartoznak (l. még alább).

Az, hogy funkcióigék „üressége” tévhit, még nyilvánvalóbb, ha a metaforikusan használt igéket sem zárjuk ki a funkcióigék sorából (l. 2.1.).

A funkcióigék állományának körülhatárolatlanságához adalékként érdemes megemlíteni, hogy még ugyanannak az igének az alapjelentése is eltérő mértékben érvényesül az azonos szerkezetű funkcióígés kifejezésekben, pl. *sérülést szenved* → *vereséget szenved* → *késedelmet szenved* → *átalakulást szenved*; *kalapot emel* → *gátat emel* → *fényét emeli* → *kezet emel vkire*, ami egyébként a nyelv művelői értékítéletekben is tükröződik: minél inkább érvényesül az ige alapjelentése, annál nagyobb rá az esély, hogy a szerkezetet helyesnek vagy legalább elfogadhatónak tartják, a nyelvi izomorfizmus ideológiája alapján.

3.3. Igék csaknem kizárólagos funkcióigei használatban

A legtöbb funkcióige elsősorban tartalmaz igeként használatos, emellé alakult ki funkcióigei szerepük. Az egyes igék funkcióigei használatának aránya eltérő: olyan igéket, melyek kizárólag funkcióigeként volnának használatosak, nem ismerünk, de az igekötő nélküli *eszközöl* és a *foganatosít* közel állnak hozzá, hogy „par excellence” funkcióigék legyenek. Mindkettő valószínűleg leginkább funkcióigei szerepben él.

Az MNSZ2 adatai azt mutatják, hogy az eszközöl ritkán használatos specifikus '(folyamatosan) kieszközöl' jelentésben. Ez magyarázhatja, hogy alkalmilag számtalan olyan főnével hozhat létre funkcióigés szerkezetet, amely egyébként más funkcióigével alkot állandósult szókapcsolatot. Vég nélkül lehet sorolni az MNSZ2 példáit: *aláírás-gyűjtést, árleszállítást, átírást, átrendezést, behajtást, bejelentést, blokkolást, döntést, (néhány) ecsetvonást, egyszerűsítést, előterjesztést, fazonvágást, feljelentést, felkérést, felújítást, finanszírozást, fordítást, forráskivonást, helyreállítást, hozzászólást, intézkedést, javaslatot, jobbítást, kitelepítést, kihallgatást, korlátozást, korszerűsítést, közvélemény-kutatást, megrendelést, összehasonlítást, ráncfelvarrást, támadást, támogatást, vérfrissítést, vizsgálatot stb., stb., stb. eszközöl.*

Az eszközöl igével alkotott ilyen alkalmi kifejezések rendszerint erősebben formális stílusértékű szinonimái a megszokott, állandósult szókapcsolatoknak, melyek kevésbé formális vagy csaknem közömbös stílusértékűek szoktak lenni, pl. *árleszállítást hajt végre, bejelentést tesz, döntést hoz, egyszerűsítést hajt végre, előterjesztést nyújt be, feljelentést tesz, felújítást végez, fordítást végez* (hangsúly a folyamaton) v. *készít* (hangsúly az eredményen), *forráskivonást hajt végre, helyreállítást végez, intézkedést tesz/hoz/alkalmaz/foganatosít/hajt végre v. intézkedéssel él v. intézkedésnek vet alá v. vmilyen intézkedéssel lép fel vagy „másodfokon” intézkedésre sort kerít, javaslatot tesz/terjeszt be/terjeszt elő/nyújt be/ad be* (részben eltérő jelentésárnyalatokkal); *kihallgatást végez/tart, korlátozást alkalmaz, korszerűsítést hajt végre, közvélemény-kutatást végez, megrendelést ad* (v. *ad be/ad le*), *támadást intéz/hajt végre v. negatív értelemben elkövet, támogatást nyújt/ad v. támogatásban részesít, vizsgálatot végez/folytat/készít* (ez utóbbinál hangsúly az eredményen) stb. A szerkezetek erősebben formális stílusértéke nyilvánvalóan az eszközöl ige stílusértékéből adódik.

Az eszközöl ige további sajátossága, hogy a vele alkotott állandósult szókapcsolatok a köznyelvben feltűnően alacsony gyakoriságúak (nem tudjuk, mi a helyzet a szaknyelvekben, mivel azok az MNSZ2-ben nincsenek megfelelő módon képviselve). A *változtatás(ok)at eszközöl* kifejezésre, amely a leggyakoribb, mindössze 608 találatot ad az MNSZ2 (egyes és többes számú főnévi formákat egybevéve); ha hozzávesszük a szinonim *változás(ok)at eszközöl* adatait is (198), még mindig csak 806 találatot kapunk. Összehasonlításként néhány adat más funkcióigékkal alkotott szerkezetekre: *követelményt támaszt* (1057), *kifejezésre juttat* (2105), *kutatást végez* (2481), *bosszút áll* (3858), *kezdetét veszi* (4475), *tárgyalás folyik* (4853), *veszélyt jelent* (5319), *sikerrel jár* (6436), *megrendezésre kerül* (7915), *különbséget tesz* (8476), *vádat emel* (9301), *hatást gyakorol* (9054), *figyelmet fordít* (9397), *kilátásba helyez* (10 634), *figyelmen kívül hagy* (10 715), *előadást tart* (12 758), *segítséget nyújt* (14 898), *választ ad* (25 094), *döntést hoz* (25 774), *javaslatot tesz* (26 582), *kárt okoz* (27 782), *figyelembe vesz* (64 877), *figyelmet felhív/fölvív* (69 352).¹⁵

Abban az értelemben a *foganatosít* is sajátosan funkcióige, hogy funkcióigés szerkezeteken kívül ritkán használatos (vö. Zimányi 2006, 44. p.), annyiban viszont a *foganato-*

15 Az adatok a többes számú és a birtokos személyjeles formákat is tartalmazzák (ahol vannak).

sít eltér a prototipikus funkcióigéktől, hogy denotatív jelentése eléggé specifikus (funkcióigéként is): azt sugallja, hogy az érintett intézkedés megvalósítását, ill. rendszabály alkalmazását valamilyen hatóság, intézmény kezdeményezésére szervezeten végzi (vö. *előállítást, házkutatást, kihallgatást, kilakoltatást, letartóztatást, óvintézkedést, végrehajtást* stb. *foganatosít*).¹⁶ Amikor nem ez a helyzet, más funkcióigét használunk (vö. *büntetést foganatosít* → *büntetést ad; bejegyzést foganatosít* → *bejegyzést tesz; lépéseket foganatosít* → *lépéseket tesz; ellenőrzést foganatosít* → *ellenőrzést végez/folytat, gyakorol, tart*; l. még főntebb az *intézkedést foganatosít* példáját), vagy pedig beérjük egyszerű igével (vö. *adatkérést foganatosít* : *kikéri az adatokat*).

Érdekes, hogy az eszközökhöz hasonlóan a *foganatosít* is viszonylag alacsony gyakoriságú állandósult szókapcsolatokat alkot a köznyelvi használatban: a leggyakoribb *intézkedés(ek)et foganatosít* formára mindössze 920 találatot ad az MNSZ2.

4. A szerkezet névszói tagja

A funkcióigés szerkezet névszói tagjáról szóló fejezet sokkal kevésbé van kidolgozva, mint a többi, mégpedig azért, mert a névszói tag vizsgálatára már nem tudtam időt keríteni. A más kérdések vizsgálata során nyert észrevételeimet mégis hasznosnak látom közreadni.

4.1. A névszói tag denotatív jelentése

Amint a funkcióigés szerkezetek fenti meghatározásából kiderült, a tipikus funkcióigés szerkezetek névszói tagja igei tartalmat hordozó szó. Egy névszó azonban többféleképpen hordozhat igei tartalmat, s ez kihathat a szerkezet használatára, stílusértékére és nyelvművelői elfogadottságára is.

Eseménynévi szerkezetek

A funkcióigés szerkezetekben található névszók egy része denotatív jelentését tekintve cselekvés- vagy történésnév (együttesen: eseménynév), nyelvtani szempontból deverbális főnév. A legjellegzetesebbnek érzett funkcióigés szerkezetek azok, melyek főneve a legtipikusabb nomen actionis képzőt, a ma is termékeny *-ás/-és-t* tartalmazza (*kifejezésre juttat, megvitatásra kerül, igazolást nyer, javulást mutat, említés történik, változás következik be*). Emellett vannak példák – bár jóval kevesebb – más deverbális képzők használatára is: *-at/-et* (*felügyeletet gyakorol, használatba vesz, magyarázattal szolgál, áldozatot hoz*), *-alom/-elem* (*hatalmat gyakorol, figyelmet kelt, küzdelmet folytat, védelmet nyújt*), *-dalom/-delem* (*fájdalmat érez, késedelmet szenved*), *-ság/-ség*

¹⁶ Ellenpélda: mást jelent *döntést hozni*, és megint mást a meghozott *döntést foganatosítani*. Itt a *foganatosít* alapjelentése érvényesül. Példa az MNSZ2 sajtónyelvi alkorpuszából: „A jegyző a napokban meghozta végrehajtási határozatát, amely szerint ma délelőtt tíz órakeről foganatosítja korábbi döntését, s ehhez a rendőrség közreműködését kéri.”

(segítséget ad, nyereséget elér, fogságba esik, egyezséget köt), -ó/-ő (bemutatót/pihenőt/tájékoztatót tart, fontolóra vesz, kerülőt tesz).

Az -ás/-és képzős főnevet tartalmazó szerkezet alkot legegyszerűbben szinonimapárt azzal az igével, melynek továbbképzésével jött létre a szerkezet főneve (beleegyezését adja : beleegyeznek, növekedést elér : növekszik, aláírással ellát : aláír, beszélgetést folytat : beszélget, lopást követ el : lop, erősödést mutat : erősödik), de azért az -at/-et képzős főnevek közt is találunk ilyeneket (magyarázatot ad : magyaráz, bírálatot gyakorol : bírál, megadja a tiszteletet : megtisztel, ügyeletet tart : ügyel, szolgálatot teljesít : szolgál). Ilyenkor a legcsekélyebb a denotatív jelentésbeli különbség, miközben tetemes a különbség stílusérték tekintetében. (L. még 5.3.)

Van úgy, hogy a funkcióigés szerkezet névszója dolognév, de határozói bővítményként szorosan kapcsolódik hozzá egy eseménynévi főnév; az ilyen „másodfokú” szerkezetek is jellegzetes funkcióigés kifejezések benyomását keltik, mivel denotatív jelentés tekintetében megfelelnek a tipikus funkcióigékkal szemben támasztott mindhárom követelménynek, csak a szerkezetük más. Ilyen mindenekelőtt a rendkívüli gyakoriságú, szenvedő jelentésű *sor kerül vmire* és az összehasonlíthatatlanul ritkább, cselekvő jelentésű párja, a *sort kerít vmire*, pl. *vizsgálatra, intézkedésre, határozathozatalra, módosításra, tárgyalásra, szavazásra kerül sor/kerít sort* (vö. *megvizsgálják, intézkedve lesz, határozat hozatik* stb.). Ezenkívül *sor kerülhet* olyan dolgokra is, amelyek akaratunktól függetlenül vagy akaratunk ellenére jönnek létre, így ezekre nem szoktunk *sort keríteni*, pl. *összetűzésre, zavargásra, verekedésre, veszekedésre kerül sor*. Hasonló jelentésű, csak sokkal ritkább a *sorra kerül*, de ennek az eseménynévi főnév nem határozói bővítménye, hanem alanya, pl. *sorra kerül a díjátadás, felszólalás, mérkőzés, szavazás, tárgyalás, választás, zászlófelvonás*. Ez a jelek szerint sokkal jobban őrzi eredeti jelentését, mint a *sor kerül vmire*, így nem csoda, hogy jóval ritkábban használjuk.

Melléknévi igenév vagy melléknév is szerepelhet a névszói tag bővítményeként, s válhat részévé a funkcióigés szerkezetnek úgy, hogy önálló igével állítható párhuzamba, pl. *apadó, erősödő, hullámzó, hanyatló, felfelé ívelő tendenciát mutat* (vö. *apad, erősödik* stb.); *ellenséges, bizonytalan, dacos, diszkriminatív, együttműködő magatartást tanúsít* (vö. *ellenségeskedik, bizonytalanokodik* stb.); *befolyásoló, erősítő, kockázatonövelő, korlátozó* stb. tényezőként hat (vö. *befolyásol, erősít, növeli a kockázatot* stb.). Némely szerkezet körülíró jellegű: *anyai, gyengéd, szenvedélyes, őszinte érzelmeket táplál* (vö. *anyaként, szenvedélyesen, őszintén szereti*).

Dolognévi szerkezetek

Nagyon nagy számban használatosak olyan funkcióigés szerkezetek is, melyek szintén viszonylag egyértelmű párt alkotnak egy cselekvést, történést jelentő, azonos tövű igével, ám ez az ige nem alapige, hanem éppenséggel a funkcióigés szerkezetben található névszóból alakult denominális képzővel (l. még 2.1.). Ilyenkor a névszó maga nem mindig és nem egyértelműen eseménynév. Pl. *hálát ad : hálálkodik, parancsot ad : parancsol, bosszút áll : megbosszul, panaszt emel : panaszkodik, alkut köt : megalkuszik, esküt tesz : megesküszik, kivételt tesz : kivételezik, veszélynek tesz ki : veszélyeztet, búcsút vesz : búcsúzik*. Ezeket kevésbé érezzük tipikus funkcióigés szerkezeteknek,

nyilván azért, mert a névszójuk kevésbé kelti (vagy nem minden kontextusban kelti) a cselekvés, történés képzetét.

Még kevésbé tekinthetők tipikus funkcióigésnek azok a szerkezetek, melyeknek a főnévi tagja alapvetően dolognév, s így önmagában (a funkcióige nélkül) még kevésbé érezzük, hogy közük volna valamilyen cselekvéshez, történéshez, pl. *rokonszenvet érez* : *rokonszenvez*, *zavarba jön* : *megzavarodik*, *érvényre jut* : *érvényesül*, *hangot kap* : *elhangzik*, *célba vesz* : *megcéloz*, *engedélyt ad* : *engedélyez*, *rendszerbe foglal* : *rendszeresít*, *érvényre juttat* : *érvényesít*, *jutalomban részesít* : *megjutalmaz*, *árván marad* : *elárvul*, *szándékában áll* : *szándékozik*, *divatban van* : *divatozik*, *dühbe hoz* : *feldühít*, *bizonyosságot nyer* : *bebizonyosodik*, *érvényt szerez* : *érvényesít*, *kegyelmet kap* : *megkegyelmezik neki*, *igényt tart vmire* : *igényel*, *házasságra lép* : *megházasodik*, *hibát vét* : *hibázik*.¹⁷

Amint az már föntebb, a 2.1. fejezetből kiderült, a névszói tartalmú funkcióigés szerkezetek névszói tagja eleve nem eseménynév, hanem dolognév (a példákat l. ott). Itt is előfordul, hogy a szerkezet a névszói tag jelzői bővítményével együtt alkot jellegzetes funkcióigés szerkezetet, mely egyszavas melléknévvel, olykor főnévvel állítható párhuzamba, pl. *agresszív*, *brutális*, *bölcs*, *cinikus*, *elutasító magatartást tanúsít* (vö. *agresszív*, *brutális*, *bölcs*, *cinikus*, *elutasító*); *antiszemita*, *baráti*, *ellenséges*, *hazafias érzelmeket/érzéseket táplál vki iránt* (vö. *antiszemita*, *barátságos vele*, *ellenséges vele*, *hazafi*).

4.2. A névszói tag poliszémiája

A funkcióigés szerkezetek egyes típusainak elkülönítését nehezíti, hogy poliszém főnév esetében a meghatározás értelmében ugyanaz a kifejezés az esetek egy részében eseménynévinek volna tekinthető, mert a főnév eseménynévi jelentése érvényesül, más esetekben viszont nem, mivel pl. az *-ás/-és* képzős főnév a cselekvés eredményére utal. Az ilyen esetek szétválasztása nem mindig lehetséges. Pl. ha a *támogatást kaptam* azt jelenti, 'segítettek nekem, megtámogattak', akkor a névszó eseménynév, a szerkezet pedig prototipikus funkcióigés szerkezet; ha viszont pénzüsszeget jelent, akkor a névszó dolognév, s mint ilyen a jelentésváltozás miatt már csak közvetett viszonyban áll a *támogat* igével, azaz ilyen módon a *támogatást kaptam* kifejezés

17 Kérdés, hogy a *hibát vét* kifejezés *vét* szava mennyire tekinthető funkcióigének. Ellene szól, hogy kevés kifejezésben fordul elő állandósult szókapcsolatként, és elég erősen érződik az alapjelentése. Ugyanakkor van igei megfelelője (*hibázik*), és az ige jelentése a kifejezésben nem azonos az alapjelentésével, hiszen a funkcióige nem azt jelenti, hogy 'elvéti, eltéveszti a hibát', hanem azt sugallja, hogy a hibát akaratlanul követi el (l. Fejes 2015). Azt is érdemes figyelembe venni, hogy a *hiba* és a Fejes által is említett *szabálytalanság* főnevek mellett alkalmilag más névszókkal alkotott szerkezetekre is van néhány példánk: *bakít*, *tévedést*, *törvénytelenséget*, *sőt: vétséget (!) vét*, ezeket azonban (ma még) nyilván fogalmazási hibának kell tekinteni. Ezenkívül a *hiba* szó összetételi utótagként is alkot a *vét*-tel névszói-igei szerkezetet: *önhibát*, *kettőshibát*, *szarvashibát*, *támadóhibát*, *verőhibát*, *lépéshibát*, *betűhibát* *vét*.

'pénzösszeget kaptam' jelentésben átkerült a dolognévi jelentésű névszóval alkotott szerkezetek kategóriájába.

Szemléltetésképpen nézzünk meg először egy példát az MNSZ2-ből a támogatást nyer kifejezésre: „Zrínyi a lengyel királyválasztástól várt reményt, arra számítva, hogy a franciáktól nyer támogatást”. Ha nincs kontextus, és nem ismerjük a történelmi körülményeket, nem tudhatjuk, hogy Zrínyi Péter cselekvő támogatást (pl. katonait) vagy pénzbeli juttatást remélt-e a franciáktól, vagy is-is; az előbbi esetben eseménynévi, prototipikus funkcióigés szerkezetről van szó, a második esetben dolognévi, kevésbé tipikus funkcióigés szerkezetről.

A következő két példában a megbízást nyer funkcióigés szerkezet eltérő kontextusokban szerepel: az elsőben a megbízás cselekvés jellege erősebben érvényesül, mint a másodikban: 1. Siker esetén a nyilvánosságot vállaló pap jutalma, hogy megbízást nyer a lundwoodi plébánia vezetésére. (Itt elsősorban a cselekvésre gondolunk, hogy ti. a papot megbízák valamivel.)¹⁸ 2. Hogyan fordulhat elő, hogy egy cég 3,5 milliárd értékben nyer állami megbízásokat verseny nélkül? (Itt inkább a projektekre mint olyanokra gondolunk, amire a főnév többes számú alakja is utal.) Az előbbi az olyan prototipikus szerkezetekhez áll közel, mint amilyen a bebocsátást, befejezést, betekintést, elhelyezést, megerősítést, orvoslást nyer, az utóbbi pedig az olyan, funkcióigés szerkezeteknek egyáltalán nem vagy csak kevésbé tekinthető alakulatokhoz, mint amilyen az ajándékot, állást, díjat, energiát, lehetőséget, mandátumot, nemességet, vmilyen tisztiséget nyer.

A névszói tag poliszémiája még inkább érzékelhetővé válik, ha összehasonlítjuk egymással az eltérő funkcióigével, de azonos főnévvel alkotott szerkezeteket. Például a beruházást eszközöl kifejezésben a beruházás inkább eseménynév, a beruházást létesít kifejezésben már inkább dolognév; a beruházást megvalósít ilyen szempontból ambivalens. Ilyen példákat különösebb keresés nélkül is nagy számban lehetne idézni.

4.3. A névszói tag kapcsolódása

Amint fentebb a meghatározásban jeleztük, a funkcióigés szerkezet névszói tagja az igei taghoz tárgyrag, határozórag vagy zéró rag, olykor névutó segítségével kapcsolódik. A leggyakoribbnak a tárgyrag (*felmentést ad, ellenállást tanúsít*) és a határozóragok közül a *-ra/-re (értékesítésre kerül, vmilyen fogadtatásra talál)* rag tűnik, de vannak példák – kevésbé prototipikus szerkezetekből – más határozóragokra (*dicséretben részeseül, rendszerbe foglal, vmilyen véleményen van, árverésre bocsát, vmilyen következményekhez vezet, üldöztetésnek kitesz, szigeteléssel ellát, egyenrangúvá tesz, alapul szolgál, közvetítőként szerepel*) és zéróragra is (*hajlandóság mutatkozik, közeledés történik, köszönet illet vkít, kétség támad benne v. kétsége támad*).

Arról, hogy a főnév névutós is lehet, a szerzők rendre megfeledkeznek, nyilván azért, mert a névutós alakulatok száma alacsony (pl. *vmilyen elbírálás alá esik, felügyelet*

¹⁸ A filológiai korrektség kedvéért bevallom, hogy a mondatból eltávolítottam egy szót, a két eset közti nagyobb kontraszt kedvéért. Az eredetiben ez áll: „állandó megbízást nyer”.

alatt áll, megfigyelés alatt tart, említés nélkül hagy, figyelmen kívül hagy, hatályon kívül helyez, ellenőrzése alá von, művelés alá vesz).

5. A szerkezet mint egész

A szerkezet névszói tagjának jelentése kapcsán már a szerkezet egészével is foglalkoztunk, mivel a névszói tag jelentését nem volt célszerű a szerkezet egészétől elvonatkoztatva tárgyalni. Itt most olyan kérdésekre térünk ki, melyekről más problémák kapcsán még nem vagy csak érintőlegesen esett szó.

5.1. A szerkezet nyelvtani és jelentéstani viszonyai

Köztudott, hogy a funkcióigés szerkezetnek formálisan az ige az alaptagja, a névszói tag pedig bővítménye, ám jelentéstani szempontból – amint a 2.1. fejezetben is jeleztük – a főnév dominál, a predikatív tartalmat javarészt az hordozza. Ebben a funkcióigés szerkezet (pl. *megerősítést nyer*) eltér a szokásos szintagmáktól, melyeknél a jelentésképzésben mindkét tag nagyjából egységesen vesz részt (pl. *versenyt nyer*), de az idiómáktól is, melyekben a két tag jelentése nem választható szét (pl. *egérutat nyer*). A két tag szerepe közti eltérések ellenére a funkcióigés szerkezet jelentése „egységes” (pl. *megerősítést nyer : meg lesz erősítve v. megerősítettik*).

Grammatikusaink szerint mondatban a funkcióigés szerkezet mondatrészként (összetett állítmányként vagy jelzőként) viselkedik, épp azért, mert a névszó az igének csak formálisan bővítménye.

Ahogy az már a 4.1. fejezetből is kiderült, vannak szerkezetek, melyeknek névszói tagjához jellemző módon minőség- vagy birtokos jelzői bővítmény járul. Példa néhány jellemző minőségjelzői bővítményre: *gyengülő, hullámozó, hanyatló, felfelé ívelő* stb. *tendenciát mutat; áramvonalas, elegáns, fiatalos, félelmetes, jellegzetes* stb. *külsőt kölcsönöz vminek; (adó)fizetési, kártérítési, megjelenési, számlaadási* stb. *kötelezettséget von maga után; alkotmányos, biztos, elvi, gazdasági* stb. *alap(ok)ra helyez; barátságos, hűvös, kedvező, lelkes, meleg* stb. *fogadtatásra talál/fogadtatásban részesül; durva, egyenlő, enyhe, megalázó bánásmódot alkalmaz; napirendi* (vagy sorszámnévvel: *első, második* stb.) *pontként szerepel; furcsa, kellemetlen, kényelmetlen, rossz érzése támad; elismerő, eltérő, elítélő, hasonló, jó, rossz, lesújtó* stb. *véleménnyel van vmiről; ellenőrző/ellenőrzési, biztonsági, hatósági, járványvédelmi, korlátozó, rendőri, zárlati intézkedés(ek)nek vet alá.*

Van, hogy a minőségjelzői és a birtokos jelzői bővítmény váltakozik egymással, pl. *vmilyen célt szolgál : vminek a célját szolgálja; vmilyen jelleget ölt : vminek a jellegét ölti, vmilyen sorsra jut : vminek a sorsára jut.* Birtokos jelzői példákat találtam többek között a következő szerkezetekre: *vminek az áldásait élvezi; vminek a részeként szerepel; vminek az esete, gyanúja, veszélye, kérdése, tényállása, feltétele fennforog; vminek a fennhatósága alá esik; vminek a tárgyává tesz.* Ezeknek a szerkezeteknek a jelzői sokszor esetlegesek, nem alkotnak jellemző kollokációkat, ezért nem is hozok rájuk példákat. Kivétel az utolsó, melynek jellemző bővítményei: *megfontolás, vizsgálat, elemzés, gúny, kifogás, közbeszéd, (köz)nevetség tárgyává tesz;* ezek állandósult szókapcsolatoknak tekinthetők.

5.2. Az azonos névszót tartalmazó szerkezetek szinonímiája

Kezdjük két terminológiai kérdéssel!

A funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige viszonyára többnyire a „szinonímia” műszóval utalnak, Lőrincz (2004, 2011) azonban amellet érvel, hogy azokban az esetekben, amikor a funkcióige főnévi tagja alakjában és jelentésében (vagy olykor csak jelentésében) hasonlít egy igére, korrektebb „variánsokról” beszélni (pl. *választ ad : válaszol, tanúként lép fel/szerepel : tanúskodik : tanú*). Hasonlóképpen beszélt Zeman László már 1983-ban „jelentéstani variánsokról” (1988, 1045. p.). Mivel nem egyértelmű, hogy milyen mértékű hasonlóság esetében beszélhetünk még variánsokról,¹⁹ s ráadásul az alaki hasonlóság nem is szükségszerű (l. pl. *hírül ad : közöl, szemügyre vesz : megvizsgál*), az egyszerűség kedvéért mindkét esetben összefoglalóan a *szinonima* terminust használom.

Nemcsak a nyelvemelő munkákban, hanem gyakran a nyelvészeti szakirodalomban is „helyettesíthetőségről”, nem pedig szinonímiáról beszélnek. Én ezt a szóhasználatot kerülöm, egyrészt azért, mert a nyelvemelői gondolkodásmódban a „helyettesíthető”-höz nagyon közel áll, sőt szinte belőle következik a „helyettesítendő”, másrészt azért, mert a tényleges diskurzusokban való helyettesíthetőségnek nagyon gyakran különféle nyelvtani, stilisztikai és pragmatikai akadályai vannak. Mivel a „szinonímiát” dolgozatomban a nyelvi rendszer, nem a diskurzusok szintjén értelmezem, ezt a fogalmat használva az ilyen akadályokra nem szükséges tekintettel lennem.

A funkcióigék szinonimitására irányuló eddigi – csak előzetes, és módszeresnek nem mondható – vizsgálatok egyik tanulsága az, hogy még azok az igék is, melyeknek az alapjelentése közel áll egymáshoz (pl. *tesz, végez, készít, alkalmaz*), a szerkezetnek eltérő jelentésárnyalatot kölcsönözhetnek.

Például az MNSZ2 adatainak (felületlen) átnézése után úgy tűnik, hogy az *összehasonlítást tesz* (356 találat) inkább alkalmi, rövid ideig végbemenő cselekvésre vonatkozik, míg az *összehasonlítást végez* (218 találat) inkább a hosszabb ideig, esetleg szervezeten, mondjuk kutatás keretében történőre. A jóval ritkább *összehasonlítást készít* (16 releváns találat) jelentése közel áll az *összehasonlítást végez*hez, de ebben az *összehasonlítás* kevésbé érződik eseménynévnek, a cselekvés eredményére, az elkészült összehasonlításra is vonatkozhat, tehát dolognévi jellegű. A szintén jóval ritkább *összehasonlítást csinál* (5 releváns találat) viszont az *összehasonlítást tesz*hez áll közel denotatív jelentés tekintetében, csak a stílusértéke más.²⁰ Az *összehasonlítást alkalmaz* (11 releváns találat) látszólag csak formálisabb változata az *összehasonlítást tesz* és az *összehasonlítást végez* formáknak (miközben bármelyiket jelentheti), a gyakorlatban mégis látunk bizonyos elkülönülést: a találatok egy részében az *összehasonlítást*

19 Pl. a *tanúként lép fel* kifejezésben a hangsor nagyobb része nem hasonlít a *tanú* hangsorra (csak 4 fonéma azonos a 14-ből); ha az alaki szerkezetét nézzük, akkor a négy morfémából álló kifejezésnek csak az egyik morfémája azonos a *tanúval*.

20 Az *összehasonlítást csinál* az egyik esete az inkább informális, bizalmas stílusértékű funkcióigés szerkezeteknek.

alkalmaz szerkezetet olyan mondatokban látjuk, melyekben valamilyen sajátos módszerrel történő összehasonlításról van szó.²¹

És persze olyan szerkezetek is alakultak az összehasonlítás főnévvel, melyek a fentieknek szigorúan véve már nem is szinonimái, annak ellenére, hogy az összehasonlítás bennük inkább a cselekvésre, mint annak eredményére vonatkozik. Ilyen az összehasonlítást ad (16 releváns találat), az összehasonlítást nyújt (4 releváns találat), az összehasonlítást kínál (4 releváns találat), ill. ezek ellentétes szemléletű párja az összehasonlítást nyer (2 releváns találat).

Igényesebb feladat volna olyan szinonim szerkezeteket találni, melyekben az érintett funkcióigék jelentése közt nincs vagy alig van jelentésbeli különbség. Nyilván ilyenek is léteznek, csak éppen a jelentéskülönbség hiányát sokkal nehezebb és körülményesebb bizonyítani, mint a meglétét, ráadásul ezt a vizsgálatot inkább konkrét diskurzusok vonatkozásában lehetne sikeresen elvégezni.

5.3. A funkcióigés szerkezet és az önálló ige szinonímiája

A funkcióigés szerkezet és a vele párhuzamba állítható egyszavas igei vagy névszói szinonima jelentése nagyon közel is állhat egymáshoz, de lehetnek köztük jelentősebb különbségek is, melyek arra a főtebb már említett tényre vezethetők vissza, hogy a funkcióigék dezsemantizáltsága igéenként, sőt szerkezetenként eltérő mértékű. Minél nagyobbak a jelentésbeli különbségek a szerkezet és annak egyszavas megfelelője közt, annál kevésbé érezzük a szerkezetet tipikusan funkcióigésnek.

Az alábbiakban az összegyűlt empirikus anyag alapján áttekintem, milyen jellegű különbségek észlelhetők a szerkezet és az egyszavas szinonima közt. Csupán felületes észrevételekről van szó, az áttekintést mégis hasznosnak tartom a leendő kutatások szempontjából. Helytakarékosság végett itt az egyes funkcióigés szerkezetekre csak egy-egy példát hozok.

1. Az első csoportba azok a szerkezetek sorolhatók, melyekben a funkcióige jelentése keveset ad hozzá az igei szinonima jelentéséhez, így a szerkezetnek és egyszavas megfelelőjének a denotatív jelentése csaknem azonos. Jelentős viszont a stílusértékbeli s az azzal összefüggő pragmatikai jelentésbeli különbség, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen – azonos denotatív jelentésük lévén – létrejöttük indítéka épp az, hogy a hétköznapias, közömbös stílusértékű nyelvi formák mellé formálisabb stílusértékű szinonimák jöjjenek létre, melyek alkalmasak arra, hogy a szöveget formálisabb stílusúvá tegyék.

Ilyenek például a következők: *változtatást eszközöl* (vö. *megváltoztat*), *intézkedést foganatosít* (vö. *intézkedik*), *kritikával illet* (vö. *kritizál*), *tájékoztatást ad* (vö. *tájékoztat*), *segítséget nyújt* (vö. *segít*), *támogatásban részesít* (vö. *támogat*), *érdeklődést mutat* (vö. *érdeklődik*), *ellenállást tanúsít* (vö. *ellenáll*), *tisztelettel viseltetik* (vö. *tisztel*), *táma-*

²¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy az alacsony elemszámok miatt ezek csak sejtések, melyeket nagyobb anyagon lehetne csak igazolni vagy cáfolni.

dást intéz (vö. megtámad), reményt fűz vmihez (vö. reménykedik), kérdéssel fordul vkihez (vö. kérdez tőle), köszönetet mond (vö. megköszön), házasságra lép (vö. összeházasodnak), diplomát szerez (vö. diplomázik), fontolóra vesz (vö. megfontol), bizalmát veti vkibe/vmibe (vö. bízik benne), érvényt szerez (vö. érvényesít), fájdalmat érez (vö. fáj neki), akadálymentessé tesz (vö. akadálymentesít), függetlenné válik (vö. függetlenedik); dühbe jön/gurul (vö. feldühödik), különbség mutatkozik (vö. különbözik), sérülést szenved (vö. megsérül), egyezségekre jut (vö. megegyezik), meglepetésként hat (vö. meglep), csődbe megy (vö. becsődöl), árván marad (vö. elárval), bátorságot vesz (vö. felbátorodik), táncot jár (vö. táncol), neszt fog (vö. megneszel).²²

Az e csoportba tartozó kifejezések közt sok a prototipikus funkcióigés szerkezet: általában a nyelvészek, ill. a nyelv művelők is elsősorban ezekre gondolnak a „funkcióigés szerkezet”, ill. a „terpeszkedő kifejezés” megnevezések hallatán. Mivel a hagyományos felfogású nyelv művelők zsigeri ellenszenvet éreznek a formális stílus iránt, érthető, hogy e csoportba tartozik az általuk megbélyegzett szerkezetek túlnyomó többsége.

2. A második csoportba azokat a szerkezeteket soroltam, melyekben a funkcióigék olyan jelentés-mozzanatokkal (aspektus, akcióminőség, modalitás stb.) gazdagítják a szerkezetek jelentését, amelyek a magyarban vagy más nyelvekben szintetikus eszközökkel (pl. szenvedő, visszaható, műveltető igék képzői; kezdésre, tartósságra, folyamatosságra stb. utaló igekötők vagy igeképzők) is kifejezhetők volnának egy igealakon belül is, tehát amelyek a magyarban vagy más nyelvekben grammatikalizálódtak. Úgy gondolom, ilyenkor – fordításelméleti kifejezéssel élve – egyfajta explicitációról beszélhetünk, olyan értelemben, hogy a funkcióigés szerkezet explicitté tesz olyan jelentés-mozzanatokat, amelyek a pusztá igében implicit módon vannak jelen vagy csak megfelelő szövegkörnyezetben érvényesülnek, míg a szerkezet szövegösszefüggéstől függetlenül is tartalmazza őket. Máskor viszont a szerkezet csupán nyomatékosabban fejezi ki a pusztá ige jelentését (nyilvánvaló, hogy a kötött morfémához képest a szabad morféma hangsúlyosabban utal az adott jelentésre).

E csoporton belül legnagyobb számban olyan szerkezeteket találunk, amelyek alkalmasak arra, hogy a cselekvést a cselekvőtől elvonatkoztatva jelöljék, s így egyebek közt formális nyelvi eszközökkel pótolják a szenvedő igék visszaszorulása által keletkezett űrt. Ilyenek többek között a következők: *halál beáll* (vö. meghal), *károsodás bekövetkezik* (vö. károsodik), *emléítés esik vmiről* (vö. említik), *fogságba/foglalul esik* (vö. elfogják), *korlátozás alá esik* (vö. korlátozzák), *tárgyalás folyik* (vö. tárgyalnak), *köszönet illet vkit* (vö. köszönöm neki), *felhatalmazást kap* (vö. felhatalmazzák), *benyújtásra kerül* (vö. benyújtják), *felszólalásra kerül sor* (vö. felszólal), *beruházás megvalósul* (vö. beruháznak), *felvételt nyer* (vö. felveszik), *tiszteletnek örvend* (vö. tisztelik), *elismerésben részesül* (vö. elismerik), *megértésre talál* (vö. megértik), *módosítás történik* (vö. módosítanak vmit), *kezelésnek veti alá magát* (vö. kezelik).

22 Ahogy arról már szó volt a 3.2. fejezetben, ugyanazok a funkcióigék más névszóval más kategóriába is tartozhatnak, pl. a *szövetségre lép* és az *összeszövetkezik* közt nagyobb a jelentésbeli különbség, mint a fenti *házasságra lép* és *összeházasodik* között. Ezért ugyanazzal a funkcióigével különböző csoportokban találkozhatunk.

Szintén elég nagy számban találunk olyan szerkezeteket, melyek a cselekvés kezdetének, ill. a valamilyen állapotba kerülésnek a mozzanatát emelik ki. Ilyenek anyagomban a következők: *apadás áll be* (vö. *apadni kezd*), *áruba bocsát* (vö. *árulni kezd*), *vágy ébred* (vö. *vágyakozni kezd*), *hiányérzete támad* (vö. *hiányozni kezd vkinek vmi*), *forgalomba helyez* (vö. *forgalmazni kezd*), *megfigyelés alá helyez* (vö. *elkezd megfigyelni*), *vizsgálat alá vesz* (vö. *vizsgálni kezd*), *működésbe hoz* (vö. *elkezd működtetni*), *vmilyen igénnyel lép fel* (vö. *vmi igényelni kezd*), *változás következik be* (vö. *változni kezd*), *hatályba lép* (vö. *hatályos kezd lenni*), *használatba vesz* (vö. *elkezd használni*), *művelésbe von* (vö. *művelni kezd*), *zavarba jön* (vö. *elkezd zavart lenni*).

E két fő csoporton kívül kisebb számban olyan szerkezeteket is találunk, amelyek más jelentésmozzanatok explicitálására vagy hangsúlyozására alkalmasak. Ilyen a műveltetés (pl. *csalódást kelt vkiben/okoz vkinek*, vö. ang. *disappoint sb*, szlk. *sklamať niekoho*; *kételyt ébreszt/támaszt, zaklatásnak tesz ki vkit*, vö. *lehetővé teszi, hogy zaklassák*; *örömeire szolgál*, vö. *megörvendeztet*; *bejutást biztosít*, vö. *bejuttat*); a befejezettség (pl. *következtetésre jut, vizsgát letesz, együttműködést megvalósít, átalakítást véghezvisz, támadást végrehajt*); a cselekvés vagy folyamat tartósságának, ill. folyamatosságának hangsúlyozása (pl. *felügyeletet gyakorol, előítéletet táplál, támogatást élvez, megfigyelés alatt áll/tart vkit, működésben van, ellenállást fejt ki, egyeztetés folyik*); a szűkségesség kifejezése (pl. *bizonyításra szorul*, vö. *be kell bizonyítani*), a tiltás mozzanata (pl. *nem tűr beleszólást 'nem szólhatnak bele'*). Itt említhetjük meg az egyszerűség kedvéért a tagadószó, ill. a fosztóképző jelentésének formálisabb stílusértékű nyelvi eszközökkel való visszaadását is (pl. *említés nélkül hagy*, vö. *nem említ, üzemen kívül helyez*, vö. *már nem üzemeltet, hatályon kívül helyez 'hatálytalanít', logikát nélkülöz 'logikátlan'*).

Az 1. és a 2. csoport közt átfedés van: mindazok a kifejezések, melyeknek az igei tagja szintetikus eszközökkel fejezi ki az adott jelentésmozzanatot, mindkét csoportba besorolhatók (pl. *félelmet ébreszt : megfélemlít*). Az ilyenek a hagyományos felfogású nyelv művelők megítélése szerint általában helytelenek, mivel úgymond egyszerű igével helyettesíthetők. Az egyéb szerkezeteket viszont, melyeknek nincs egyszavas igei megfelelőjük, a nyelv művelők enyhébben ítélik meg, ill. sok kifejezést egyáltalán nem helytelenítenek.

3. A harmadik csoportba azokat a szerkezeteket soroltam, amelyek értékelő mozzanatot tartalmaznak (vö. Csorba 2010); ezek emellett más jelentésmozzanatot is explicitálhatnak, így itt is találunk átfedéseket más csoportokkal.

Az *ad* például funkcióigeként semleges, a *nyújt*, a *biztosít* vagy a *vmivel szolgál* viszont pozitív dolgot jelentő főnévhez szokott kapcsolódni, vö. *segítséget ad/biztosít/nyújt*,²³ *segítséggel szolgál; büntetést ad, *büntetést biztosít/nyújt, *bunte-*

23 Nemcsak *nyújtani* és *biztosítani* lehet segítséget, hanem lehet *segítségnyújtást is biztosítani*; 89 adatunk van az MNSZ2-ből erre a formára. A nyelvöröknek igazuk van abban, hogy az ilyen formákkal könnyű visszaélni (ki az, akit nem nyugtat meg jobban, ha azt az ígéretet kapja, hogy „segítenek neki”, mint ha azt mondják: „biztosítják neki a segítségnyújtást”), csak éppen ennek semmi köze a nyelvi forma helyességéhez.

téssel szolgál. Kedvező dolgokra vonatkozó főnévvel kapcsolódik össze az élvez, míg kedvezőtlenekkel vagy olykor semlegesekkel a szenved, vö. pl. *vkinek a bizalmát élvezi, védelmet, támogatottságot, kiváltságot, előnyt élvez és hátrányt, sérelmet, késedelmet, halasztást, üldöztetést, bomlást, változást szenved*. Szintén pozitív konnotációjú az elér, s ez is szembeállítható olykor a szenved igével, vö. *sikert ér el vs. vereséget szenved*. Semleges a *vmire* vezet, de negatív a *vmi*t von maga után, pl. *győzelemre, sikerre, jóra, halálra, konfliktusra, rosszra vezet; büntetést, eltiltást, kizárást, pusztulást von maga után*. A tesz semleges, az *elkövet* kedvezőtlenül megítélt tevékenységeket jelölő főnévvel kapcsolódik össze, pl. *csodát tesz, említést tesz, szemrehányást tesz; emberölést, merényletet, garázdaságot követ el*. Semleges vagy pozitív konnotációjú még a *vmivel ellát* (aláírással, bélyegzővel, információval, kézzel, szigeteléssel, védelemmel) és még inkább a *vminek örvend* (népszerűségnek, jó egészségnek, sikernek, köztiszteletnek). Csak pozitív kontextusú példákat találtam a *vmijét bírja* szerkezetre (támogatását, bizalmát, egyetértését, ígéretét, felhatalmazását, rokonszenvét stb.).

4. A negyedik csoportba az egyéb jelentésmozzanatokat soroltam, melyeket az ismeretebb nyelvekben tudtommal nem szokás szintetikusán kifejezni (de ennek nem néztem utána). Itt nemegyszer már a funkcióigék és a teljes értékű igék határsávjában járunk; a szerkezetek közt akadhatnak olyanok, amelyek esetleg teljes értékű névszói-igei szerkezetként is értelmezhetők, melynek igéje nem (vagy alig) funkcióige, mert a szerkezetben az ige alapjelentése (szinte) teljes mértékben érvényesül. (Más kérdés, hogy egyenként is változhat, ki mennyire érzi ki a szerkezetből az ige alapjelentését.)

Álljon itt néhány példa: *növekedést ér el* (vö. *növekszik* + teljesítmény + már említett pozitív megítélés), *kifogással áll elő* (vö. *elkezd kifogásolni* + váratlanság, meglepetés), *panaszt emel* (vö. *bepanaszol* + jogi, intézményes keret), *figyelmet fordít* (vö. *figyel* + nagyobb súly, fontosság), *meglepetésül szolgál* (vö. *meglep* + hangsúlyosan ez a célja), *ellenőrzést tart* (vö. *ellenőríz* + szervezetten, rendszeresen), *haragot tart* (vö. *haragszik* + tudatosan és tartósan), *felelősséget vállal* (vö. *felel* + tudatosan, saját elhatározásából), *ellenőrzés alatt tart* (vö. *ellenőríz* + a másik akarata ellenére), *szolgálatot teljesít* (vö. *szolgál* + hivatalos keretek), *kérést intéz* (vö. *kér* + hivatalos keret v. nagy fontosság), *véget vet* (vö. *bevégez* + határozottan, akár erőszakkal, rendszerint rossz dolgot), *hibát vét* (vö. *hibázik* + akaratán kívül), *eltiltást von maga után* (vö. *eltiltják vmitől* + ez vminek a következménye), *csökkenést eredményez/okoz* (vö. *csökken* + ez vminek a következménye), *jegyzőkönyvbe foglal* (vö. *jegyzőkönyvez* + vminek a részévé tesz), *adósságot csinál* (vö. *eladósodik* + saját aktív közreműködésével), *tiltás alá esik* (vö. *tiltják* + ennek jogalapja van), *felügyeletnek vet alá* (vö. *felügyeli* + kellemetlen dolog + akár akarata ellenére is).

5. Szintén a teljes értékű névszói-igei kapcsolatok határsávjában tartózkodunk, amikor azokat a szerkezeteket vizsgáljuk, amelyek átvitt értelemben, képszerűen is használatosak, vagy éppenséggel főleg úgy szokás őket használni (l. még 2.1.).

Olykor csak az ige érződhet kisebb-nagyobb mértékben metaforikusnak, pl. *zajt csap, szövetséget köt, szót ejt, pillantást vet, papírra vet, győzelmet arat, méregbe gurul*. Máskor a névszó képszerű, gyakran átvitt értelmű, ez – amint arról a 2.1. fejezetben már volt szó – az egész kifejezést képszerűvé teszi, pl. *útját állja; polcokra, pad-*

lóra, lejtőre, utcára, terítékre, napvilágra kerül; pályára, színpadra, színre, helyére, piacra, trónra, szőnyegre lép; fejét adja vmire, kezét emel vkire, hátat fordít, kardéltre hány, fegyvert letesz, vmilyen megvilágításba helyez, felszínre hoz; zsákutcába jut, tőtárgast áll. Nem egy esetben az átvitt értelmű használat erősen dominál vagy akár kizárólagos, pl. kirohanást intéz vki ellen, révbe jut, agyára megy, teret nyer, fejtörést okoz, tükröt tart vki elé, lakat alatt tart, árnyékot vet vmire, aranyba foglal, tyúkszemére lép, játékot űz.

Egyértelműen kívül állnak a funkcióigés szerkezetek körén azok a kifejezések, amelyek konkrét értelemben nem vagy alig használatosak, és sokszor a szemléleti alapjuk sem nyilvánvaló, pl. *állja a sarat, hűvösre kerül, törbe ejt, tető alá hoz, dűlőre jut, koldusbotra juttat, nyomdokába lép, olajra lép, füstbe megy, csütörtököt mond, csorbát szenved, lóvá tesz, nem tűr nyomdafestéket, palíra vesz, latba vet, szájára vesz.*

Az egyes igék besorolását nehezíti, hogy szövegösszefüggésből kiszakítva kell megítélni, mivel járul hozzá a funkcióige a szerkezet egészének jelentéséhez. Konkrét szövegekben előfordulhat, hogy a funkcióigének olyan jelentésmozzanatai is aktiválódnak a beszélők tudatában, amelyek – elszigetelten nézve őket – nem játszanak szerepet a szerkezet jelentésének kialakításában. Ezenkívül egyéni különbségek is lehetnek egy-egy jelentésmozzanat hangsúlyosságának, sőt meglétének megítélésében.

Vonzatszerkezet

Végül meg kell említeni, hogy a funkcióigés szerkezet és az egyszerű ige nagyon sok esetben nyelvtani szempontból is különbözik egymástól: eltérő a vonzatszerkezetük (erre I. B. Kovács 1999, Dobos 2006–2007, Vincze 2009). Például *parancsot ad vmire*, de: *megparancsol vmit; különbséget tesz vmik között*, de: *megkülönböztet vmiket; látogatást tesz vkinél*, de: *meglátogat vkit, haragot tart vkivel v. haragot táplál vki iránt*, de: *haragszik vkire, feljelentést tesz vki ellen, olykor vkivel szemben*, de: *feljelent vkit, megállapítást tesz vmiről v. vmivel kapcsolatban*, de: *megállapít vmit, vmilyen felhívással fordul vkihez : felhív vkit vmire.*

Ezt a tényt nyelvünk őrei többnyire figyelmen kívül hagyják, amikor a funkcióigés szerkezet helyett az egyszerű ige használatát szorgalmazzák. Arra viszont elég gyakran utalnak, hogy a helyettesítés nem mindig végezhető el, ha a szerkezet főnévnek jelzője van (pl. *indítványt tesz/terjeszt elő/nyújt be : indítványoz*, de: *módosító indítványt terjeszt elő : 0*) vagy ha a főnévi tag összetett szó (pl. *vizsgálatnak vet alá v. vizsgálatra kerít sort : megvizsgál*, de: *hazugságvizsgálatnak vet alá v. hazugságvizsgálatra kerít sort : 0*).

5.4. A funkcióigés szerkezet és az önálló névszó szinonímiája

A funkcióigés szerkezet és az önálló névszó jelentésének eltéréseit nem vizsgáltam módszeresen, ezért itt csupán felsorolom azon funkcióigék egy részét, amelyek rendszeresen vagy szórványosan előfordulnak olyan szerkezetekben, melyekkel nagyjából azonos denotatív jelentésű névszó állítható párhuzamba (l. még 2.1.).

Vannak olyan funkcióigék, melyek rendszerszerűen kapcsolódnak össze névszóval úgy, hogy a szerkezetnek önálló névszói szinonimája van. Azzal, hogy konkrét szövegek-

ben ténylegesen mennyire volna elvileg használható, ill. mennyire használatos ténylegesen a névszói szinonima, nem foglalkozom. Vannak esetek, amikor a névszó valóban lehetséges alternatíva, van, hogy inkább csak elméleti lehetőség, mert a tényleges használatnak stilsztikai akadályai vannak, s bizonyára arra is találánk példát, hogy a pusztán névszó elméletileg sem jöhet számításba.

Először azokat a szerkezeteket tekintem át, melyeknek főnévi, aztán pedig azokat, melyeknek melléknévi szinonimájuk van.

Főnévi szinonimájuk van mindenekelőtt a képez és az alkot igéket tartalmazó funkcióigés szerkezeteknek, melyek nemegyszer egymással is szinonim viszonyban vannak (pl. *alapját, részét, gerincét alkotja/képezi; határt képez/alkot*), bár negatív konnotációjú szavakkal inkább csak a képez kapcsolódik (pl. *akadályt, problémát, bűncselekményt*).

Nagyon termékeny funkcióige ebben a csoportban a képvisel (pl. *álláspontot, erőt, értéket, véleményt, irányt*), a jelent (pl. *veszélyt, kihívást, terhet, biztonságot, előrelépést*) és a jelentkezik (pl. *probléma, igény, betegség, hatás, hiány*).

Meg kell továbbá említeni három, részben szinonimaként használatos további funkcióigét: az egyik a *vmiként szerepel* (pl. *gyanúsítottként, példaként, feltételként, prioritásként, bizonyítékként*), a másik a *vmiként/vmiül szolgál* (pl. *alapul/alapként, példaul/példaként, bizonyítékul/bizonyítékként, tanulságul/tanulságként, magyarázatul/magyarázatként*), a harmadik pedig a *vmiként jelentkezik* (pl. *problémaként, feladatként, igényként, hiányként*). Ritkább használatú a *vmiként hat*, pl. *húzóerőként, kuriózumként, felüdülésként, revelációként, szenzációként hat*.

„Másodfokon” a főnévi szinonimájú szerkezetek közé tartozik a *vmilyen tisztséget/tisztelet/posztot betölt* és részben más kollokációkban a *funkciót/szerepet betölt*, amennyiben jelzőjük van, pl. *elnöki, igazgatói, parancsnoki, ügyvezetői, tisztséget/tisztelet/posztot betölt; bírói, főügyészi, reklámozói funkciót/szerepet betölt; csúcsmodell, békebíró, dobos funkcióját/szerepét tölti be*.

Végül érdemes kitérni a *-számba megy* szerkezetre, pl. *ritkaság-, csoda-, élmény-, szenzáció-, esemény-, közhelyszámba megy*. Ezek a ritkaság, csoda, élmény, szenzáció, esemény, közhely főnévvel állíthatók párhuzamba, de egy részüknek pontosabb megfelelője is van: a *-szerű* képzőszerű utótaggal létrehozott *élményszerű, szenzációszerű, közhelyszerű* melléknév.

Rendszerint melléknévi szinonimájuk van vagy lehet a következő igékkel alakult szerkezeteknek: *viseltetik (felelősséggel, előítélettel, jóindulattal, türelemmel, empátiával); örvend (egészségnek, közkedveltségnek, népszerűségnek, tekintélynek, sikernek); bír és rendelkezik, melyek rokon értelműek (fontossággal, illetőséggel, részasedéssel, tulajdonsággal)*. A *vmilyen magatartást tanúsít* szerkezet a névszó jelzőjével azonos melléknévvvel áll szemben mint egyszavas szinonimával, pl. *agresszív, bölcs, cinikus, elnéző, elutasító*. Hasonló a helyzet a vele szinonim, de sokkal ritkább *vmilyen viselkedést tanúsít* szerkezettel, pl. *agresszív, antiszociális, férfias, elnéző, tiszteletteljes*.

Számos esetben melléknévi – fosztóképzős vagy neki megfelelő prefixumot tartalmazó – szinonimája van a *vmít nélkülöz* szerkezetnek, pl. *logikát, realitást, humort, koncepciót, felelősséget, hagyományt, hitelességet nélkülöz*.

Vannak funkcióigék, amelyek csak egy vagy néhány olyan szerkezetet alkotnak, melynek névszói szinonimája van. Főnévi szinonimája van az *állásponton van* szerkezetnek (vö. *álláspontja*). Melléknévi szinonimájuk van például a következőknek: *tűrelmet gyakorol* (vö. *tűrelmes*), *hasznot hoz* (vö. *hasznos*), *hatályba/érvénybe lép* (vö. *hatályos/érvényes lesz*, *hatályossá/érvényessé válik*), *tanulással szolgál* (vö. *tanulságos*), *ellenszenvet táplál vkivel szemben* (vö. *ellenszenves neki*), *vmennyi tagot, főt, évet számlál* (vö. *vmennyi tagú, fős, éves*). Tagadó értelemben használatos a *nem fér kétség/gyanú vmihez* szerkezet, szinonimája a *nem kétséges* vagy a *kétségtelen*, ill. a *nem gyanús*.

E funkcióigék – amikor más névszókhoz kapcsolódnak – olyan szerkezetekben használatosak, melyeknek igei az önálló szinonimájuk, pl. *hatást, bírálatot, ellenőrzést gyakorol* (vö. *hat, bírál, ellenőríz*), *áldozatot, döntést, intézkedést, rendeletet, termést hoz* (vö. *feláldoz, dönt, intézkedik, rendelkezik, terem*) stb. S persze olyan szerkezetek is vannak, melyeknek egyáltalán nincs egyszavas megfelelőjük, pl. *nyomást gyakorol; bajt, fordulatot, példát hoz; stb.*

Megjegyzem még, hogy a fordított esetre is akad példa, arra ti., amikor egy funkcióigével többnyire olyan szerkezetek alakulnak, melyeknek névszói szinonimája van, mégis előfordul itt-ott igei szinonima is, pl. *terhet jelent (számára)*, vö. *megterheli; veszélyt jelent*, vö. *veszélyeztet; fenyegetést jelent*, vö. *fenyegeti; akadályt jelent*, vö. *akadályozza; előrelépést jelent*, vö. *előrelép; élményt jelent*, vö. *élvezi; örömet jelent*, vö. *örül neki; akadályt képez*, vö. *akadályoz; tulajdonát képezi*, vö. *rendelkezik vele; elutasító magatartást tanúsít*, vö. *elutasítja*.

5.5. Az alakfüggetlen párok szinonímiája

A teljesség kedvéért röviden kitérek azokra az esetekre is (bár ezeket nem vizsgáltam), amikor a szerkezetben található névszónak csak elméletileg a megfelelője az ige, vagy nincs is a főnévnek azonos tövű igei szinonimája. Az elsőnek említett esetre példa lehet a *dívatban van* : „*dívik*” vagy a *hatályba lép* : *elkezd „hatni”*, a másodiknak említettre a *futásnak indul* : *nekiiramodik; helyet foglal* : *leül; bebocsátást nyer* : *beengedik; benyomást tesz* : *hat; összhangba hoz* : *harmonizál; információt/tudomást szerez* : *értesül; szó nélkül hagy* : *nem reagál; igent mond* : *elfogad, beleegyezik; nemet mond* : *elutasít; kifogással áll elő* : *mentegetőzik?; órát tart* : *[órakeretek közt] tanít?; helyt ad vminek* : *elfogad vmit?; kézre kerít* : *elfog?; kudarcot vall* : *megbukik?, felsül?, lebög?, beég?*. Ez utóbbi esetben a szerkezet névszója és a szerkezet igei szinonimája közt csak jelentésbeli hasonlóság mutatható ki, alakilag nincs közük egymáshoz.

Ha az ilyeneket is elfogadjuk a funkcióigés szerkezetek szinonimáiként, a funkcióigés szerkezetek körét még nehezebb megvonni, hiszen nincs kijelölhető határa annak, milyen mértékű jelentésbeli eltérés esetében beszélhetünk még szinonímiáról, amennyiben a két szó által jelölt fogalmaknak van egy vagy néhány közös jegyük is. A határ-megvonást a „szinonímia” fogalmának többféle értelmezhetősége is nehezíti. Nem mindegy például, hogy szótári vagy pragmatikai, kontextuális szinonímiával számolunk-e. Lehet-e vajon úgy tekinteni, hogy mondjuk a *folymatba helyez* funkcióigés szerkezetnek az *elkezd*, a *nyomást gyakorol*-nak a *kényszerít*, a *pánikot kelt*-nek a *megrémit* a szinonimája? Némely kontextusban igen, a legtöbbször talán nem, de az „igazi” szinonimák se illenek bele minden kontextusba.

Ugyanakkor az egyszavas szinonima meglétét, még ha csak pragmatikai szinonima is, mégis használhatjuk egyfajta bizonyítékként arra nézve, hogy a szerkezet jelentése „egységes”, vagyis nem olyan, mint a valódi szintagmáké (l. 5.1.).

5.6. Szinonimahiány

Amint fõntebb láttuk, nem minden olyan szerkezetnek, amelyet funkcióigésnek érdemes tekinteni, van egyszerű igébõl vagy névszóból álló szinonimája, fõleg ha a szinonimiát szigorúbban értelmezzük. Néhány példa: *elsõbbséget ad, alkalmat biztosít, próbaidõre bocsát, adósságot csinál, útba ejt, kézjeggyel ellát, zsákmányul esik, önkritikát gyakorol, keresetet indít, gyanút kelt, vmilyen jelleget kölcsönöz, igazat mond, magyarázatot nyer, lehetőséget nyújt,*²⁴ *vmilyen jelleget ölt, feltételt szab, nagygyûlést tart, kezelésre szorul, lehetővé tesz, szívességet tesz, tekintettel van vmire, bravúrt véghezvisz, elégtételt vesz, felelõsségre von; elõkalkulációt végez.* Sokszor még a legjellemzõbb, -ás/-és képzõs eseménynévvvel alkotott szerkezetnek sincs egyszerű megfelelelõje, pl. amikor a fõnév összetett szó: *terrortámadást követ el, házkutatást végez, kényszergyógykezelést foganatosít, béketárgyalásokat folytat, kényszerleszállást hajt végre, szükségmegoldást alkalmaz, verõhibát vét* stb.

Bizonyára az ilyeneknek az analógiája is hozzájárulhatott a szinonimával rendelkező funkcióigés szerkezetek létrejöttéhez és elterjedéséhez, bár a hagyományos nyelvművelés képviselõi inkább a funkcióigés szerkezetek idegen mintára való keletkezésének tényét hangsúlyozzák, nyilván azért, mert egy belsõ analógiás fejleményt nehezebb elítélni, mint egy idegen tojásból kikelt kakukkfiókát.

Olykor az is elfordul, hogy a funkcióigés szerkezetnek van ugyan egyszerű igébõl álló párja, de az mást jelent, így nincsenek szinonim viszonyban egymással. Például a *szünetet tart* és a *szünetel* más-mást jelent: az elõbbinek az alanya személy, az utóbbinak cselekvés, történés, folyamat (vö. Lázár 2017); a *sorra vesz* és a *felsorol* vagy a *példát hoz* és *példálózik* közti jelentésbeli különbség nem szorul magyarázatra (l. még alább a *képessé tesz* és a *képesít* példáját). Az ilyenek paronimának tekinthetõk.

Van úgy, hogy a szerkezet és az önálló ige olykor szinonimák, máskor nem. Például a *kezelésbe vesz* szerkezet az esetek egy részében szinonimája a *kezel* (*kezelni kezd*) igének, az esetek más részében viszont a szerkezetnek egy olyan metaforikus jelentése érvényesül, amellyel az egyszavas igei szinonima nem rendelkezik ('intenzíven foglalozik vagy keményen bánik vkivel, sokszor vmilyen cél elérése érdekében'; 'megver').

Amint a fõntebbi példákából is látszik, az egyszavas szinonima nélküli szerkezetek tetemes részének fõneve egyáltalán nem értelmezhetõ eseménynévként. Ennek ellenére a vizsgálatok során az a meggyõzõdés alakult ki bennem, hogy ezeket is funkcióigés szerkezetként érdemes számon tartani, amennyiben igéjük funkcióige. Az igei megfelelelõ hiánya egyébként némely esetben merõ esetlegesség (vö. Sziklainé 1986: 269–270).

24 Mihez tartás végett érdemes megjegyezni, hogy a Nyelvmûvelõ kézikönyv (II. 1985: 411) még a *lehetőséget nyújt vmire* szerkezetet is a terpeszkedõ kifejezések közt sorolja fel, s természetesebb megfelelelõjének tartja a puszta névszói állítmányt, azaz *lehetőség vmire*.

A szlovákban például létezik a *lehetővé tesz*-hez, a *képessé/alkalmassá tesz*-hez, a *kétségessé tesz*-hez rendelhető ige, a „meglehetősit” (*umožniť*), a „megképesít”²⁵/ „megalkalmasít” (*uschopniť*) és a „megkétségesít” (*spochybníť*). Ha pedig a *lehetővé tesz* szerkezetet funkcióiágésnek tekintjük, a vele sokszor azonos jelentésű *vmít biztosít* szerkezetet sem kezelhetjük másként, pl. *gondoskodást, lebonyolítást, működéset, védelmet* stb. *biztosít* (vö. *lehetővé teszi a gondoskodást, lebonyolítást* stb.), annál is inkább, mert ezeknek nemegyszer egyszavas megfelelőjük is van (vö. *gondoskodik, lebonyolít* stb.). Az is merő esetlegesség, hogy a magyarban nincs egyszavas megfelelője a *részt vesz* szerkezetnek, ha csak a stilisztikailag erősen jelölt *participált* nem tekintjük annak (vö. ang. *participate*, de *take part* is, szl. *zúčastniť sa*). Ha az egyszavas szinonimát nélkülöző kifejezéseket kizárnánk a funkcióiágés szerkezetek köréből, a *bérbe vesz* funkcióiágés szerkezetnek minősülne (vö. *kibérel*), de a *bérbe ad* nem, mivel nincs szinonimája. Az ilyen eljárás aligha volna gyümölcsöző a funkcióiágés szerkezetek működésének jobb megértése szempontjából.

Az igei vagy névszói szinonima nélküli szerkezeteket azért sem volna tanácsos határozottan kizárni a funkcióiágés kifejezések köréből, mert ugyanazon funkcióiágéval alkotott kifejezések egy részének van, más részének nincs egyszavas igei megfelelője. Például az *ad* funkcióiágéval alakult *parancsol, utasítást, eligazítást ad* kifejezéseknek van egyszavas megfelelőjük (vö. *parancsol, utasít, eligazít*), de a hasonló jelentéskörbe tartozó *útmutatást ad* vagy *ultimátumot ad* kifejezéseknek nincs (az előbbi már elszakadt az *utat mutat* kifejezéstől). Vagy a *rokonszenvet érez* kifejezésnek igei megfelelője van: *rokonszenvez, az ellenszenvet érez* kifejezésnek már csak névszói: *ellenszenves neki, a felelősséget érez* kifejezésnek viszont nincs egyszavas megfelelője (a *felelősségteljes* névszót annak tekinteni erőltetettnek tűnik). Ehhez hasonló példák sokaságát hozhatnánk fel, ehelyett csak még egyet, ahol az egyszavas megfelelővel rendelkező és azt nélkülöző kifejezés ugyanabból a szűk jelentéskörből való: a *letartóztatásba helyez* egyértelmű megfelelője a *letartóztat, ám az őrizetbe helyez* (vagy *őrizetbe vesz*) kifejezésnek nincs sem igei, sem névszói egyszavas megfelelője.

Nyilvánvaló, hogy az ehhez hasonló összetartozó kifejezéseket nem volna célszerű elszakítani egymástól, így az egyszavas megfelelő hiánya ellenére az ilyeneket véleményem szerint célszerűnek látszik funkcióiágés szerkezetekként kezelni.

5.6. Lexémaérték

A funkcióiágés szerkezetek tagjainak jelentésbeli összeforrottsága, ill. egyszerű igével való esetenkénti helyettesíthetősége arra utal, hogy lexémaértékűek. A nagyobb gyakoriságúak állandósult szókapcsolatnak tekinthetők. Különböző mértékben lehetnek szó-lásszerűek, így a funkcióiágés szerkezetek és az idiómák folyvást alkotnak. A képszerű funkcióiágés szerkezeteknek, ill. az idiómáknak a stílusértéke is sokszor eltérő: nem formálisak, hanem választékosak. Ezeket a hagyományos felfogású nyelvművelők sem szokták helyteleníteni.

25 A *képesít* jelentése specifikusabb, mint ami a *képes* szóból következne.

A ritkábban használt, alkalmibb funkcióigés szerkezetek is lexémaértékűek, de nem tekinthetők feltétlenül állandósult szókapcsolatnak. A kettő közötti határ – amint arra már fentebb utaltunk – bizonytalan, bár tüzetesebb vizsgálat révén nem volna talán lehetetlen mennyiségi kritériumok alapján legalább a köznyelvre nézve elkülöníteni a ténylegesen állandósult szókapcsolatokat az alkalmibb kollokációktól.

Azt talán főleg is hozzátenni, hogy a legalkalmibb kollokációk is funkcióigés szerkezetek, ha megfelelnek a 2.1. fejezetben említett kritériumoknak. Számos funkcióigéről – akár csak a képzőkről²⁶ – azt mondhatjuk, hogy termékeny, új meg új névszókkal alkothat szerkezetet, ez biztosítja mint kifejezőeszköznek a rugalmasságát. Amennyiben helyes a megfigyelésem, a „legígazibb” állandósult szókapcsolatokat – paradox módon – épp a terméketlen funkcióigék alkotják, melyek csak egy vagy egynéhány névszóval alkotnak szerkezetet (s ez sokszor kontaktushatás következtében jött létre), az ilyenek nem kevés esetben kiugróan gyakoriak a termékeny funkcióigékkel alkotott szerkezetekkel összehasonlítva. Ezeket is érdemes lenne külön csoportként számon tartani, mert jellegzetességeik kihatnak használatukra és megítélésükre is, ám ennek feltétele a funkcióigés szerkezetekre mint kollokációkra irányuló, az enyémnél alaposabb vizsgálat.

6. Összegzés

Dolgozatom a funkcióigés szerkezetek stílusával és megítélésével kapcsolatos vizsgálataim mellékterméke; azokat a gondolataimat, felvetéseimet, kérdéseimet adom benne közre, amelyek munka közben felmerültek bennem. Nem lévén leíró nyelvész, fő célomnak nem a felvetett problémák megválaszolását tartottam, hanem magukat a felvetéseket. Mivel ezzel a témával a jövőben nem tervezek foglalkozni, abban bízom, hogy ezt megteszik helyettem mások, s hogy meglátásaimat – vagy legalább az adatokat, amelyeken ezek alapulnak – fel tudják majd használni, akár úgy, hogy építenek rájuk, akár úgy, hogy megkérdőjelezzik vagy helyesbítik őket.

Zárzóként egy dologra szeretnék még kitérni. Amint tudjuk, „a” tipikus terpeszkedő kifejezések hagyományos nyelveművelői megítélése meglehetősen negatív (erre l. még Lanstyák 2019), aminek fő oka a hagyományos magyar nyelveművelés erős nyelvi verbizmus, nyelvi szintetizmus és nyelvi purizmus. A nyelvi verbizmus nyelveművelői ideológiaként megfogalmazva az a meggyőződés, hogy a pusztá ige eredendően helyesebb, mint a vele nagyjából azonos denotatív jelentésű, igei alaptagú szó szerkezet, s amennyiben ezek közül mint szinonimák közül választhatunk, mindig a pusztá igét érdemes választanunk. A nyelvi szintetizmus az a meggyőződés, hogy a szintetikus nyelvi formák eredendően helyesebbek az analitikusaknál. A nyelvi purizmust nem szükséges bemutatni.²⁷

A nyelvi verbizmus és a nyelvi szintetizmus indítéka az, hogy nyelvünk őrei szerint a „magyar szemlélet” az igét, ill. a tömör kifejezőmódot részesíti előnyben – ilyen „a

26 A funkcióigék funkció tekintetében hasonlítanak a képzőkhöz (vö. Lázár 2017), így nem csoda, hogy vannak köztük különböző mértékben termékenyek és terméketlenek.

27 Az említett és más nyelvi ideológiákra l. Lanstyák 2017.

magyar nyelv jelleme”. E mögött a téves meggyőződés mögött alighanem a nyelvi homogenizmus áll; nyilván emiatt vetítik ki a hagyományos felfogású nyelvművelők a szépirodalmi stílusnak és a népköltészet stílusának a jellegzetességeit az egész magyar nyelvre. Ezért van az, hogy – kis túlzással – a nyelvművelőknek legalábbis a régebbi nemzedékei a formális stílusú szövegektől is elvárták, hogy a Befordultam a konyhára stílusában íródjanak.²⁸ A purizmus pedig úgy jön a képbe, hogy a funkcióigés szerkezetek egy kisebb – de nem jelentéktelen – része idegen nyelvi kontaktushatás következtében jött létre.

7. Hivatkozások

- T. András László 1956. Az igék körülírásáról. *Magyar Nyelvőr*, 80/4, 429–431. p.
- Csorba Gábor 2010. Funkcióigés szerkezetek fordítása a szemantikai prozódia tükrében. Várad Tamás szerk., *IV. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 15–30. p.
- Dobos Csilla 2006–2007. A szinonimitás előfordulásának lehetősége a jogi nyelvhasználatban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. Tomus XI. – Fasciculus 1. Miskolc, E Typographeo Universitatis, 29–47. p.
- Ferenczy Géza 1980. *Magyarán*. Budapest, Tankönyvkiadó. (Szerk. Elekfi László.)
- Grétsy László szerk. 1976. *Mai magyar nyelvünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kemény Gábor 2009. Az analitikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr*, 133/ 3, 263–274. p.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- B. Kovács Mária 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr*, 123/4, 388–394. p.
- Kovalovszky Miklós 1977. A hivatalos nyelv és a személytelenség; terpeszkedő kifejezések. | Terpeszkedő kifejezések, frázisok. *Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 103–104, 185–187. p.
- Lanstyák István 2017. *Nyelvideológiai fogalomtár*. http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (Utolsó letöltés: 2019. július 17.)
- Lanstyák István 2019. Nyelvhelyesség és nyelvi helyénvalóság a funkcióigés szerkezetek használatának megítélésében. In Misad Katalin (szerk.): *Nyelv, identitás, oktatás*. Bratislava, Univerzita Komenského. Megjelenés alatt.
- Lázár A. Péter 2017. Könnyű kis igécskék. *Nyelv és tudomány*. <https://www.nyest.hu/hirek/konyu-kis-igecskek?comments#> (Utolsó letöltés: 2019. június 5.)
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr*, 123/1, 116–128. p.

28 Ennek bizonyosságai a nyelvművelők által létrehozott vagy terjesztett „vicces” átiratok, melyekben népköltészeti alkotásokat, klasszikus verseket vagy hagyományos közmondásokat írnak át hiperformális stílusba, ezzel akarva bizonyítani a formális stílusra jellemző nyelvi eszközök – többek között a funkcióigés szerkezetek – „helytelenségét”. S ennek bizonyítéka, hogy az egyik nyelvművelő még Petőfit is megróttá, amiért a hadügyminisztériumhoz címzett beadványát nem szépirodalmi stílusban írta (Ferenczy 1980, 161. p.).

- Lőrincz Julianna 2004. A funkcióígés szerkezetek és a főnévi taggal azonos tövű igék variáciája. In Kurtán Zsuzsa–Zimányi Árpád (szerk.): *A nyelvek vonzásában*. Eger–Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó, 104–109. p.
- Lőrincz Julianna 2011. Az analitikus és szintaktikus igei alakvariánsok kérdései. *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás*. Eger, Líceum Kiadó, 118–124. p.
- MNySz. 2007. terjengős kifejezések. Balázs Géza–Zimányi Árpád (szerk.): *Magyar nyelvhasználati szótár*. Celldömölk, Pauz-Westermann, 226–227. p.
- O. Nagy Gábor 1968. Az ige a magyar frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelvőr*, 92/2, 204–209. p.
- NyKk. I–II. 1983–1985. Grétsy László–Kovalovszky Miklós (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 2005. Grétsy László–Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézis�ótár*. Budapest, Tinta Kiadó.
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Budapest, Gondolat.
- Sziklai Lászlóné 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr*, 110/3, 268–73. p.
- Vargáné Kiss, Katalin 2008. *Pénzintézetek szakmai nyelvhasználatának elemzése angol és magyar éves jelentések alapján*. http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2008/Vargane_Kiss_Katalin_dissertation.pdf (Utolsó letöltés dátuma ismeretlen, jelenleg nem elérhető.)
- Vincze Veronika 2009. *Előadást tart vs. előad: főnév + ige szerkezetek igei variánsai*. In Sinkovics Balázs (szerk.): *Lingdok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 265–278. p.
- Zeman László 1988. Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1040–1053. p.
- Zimányi Árpád 2006. Analitikus szerkezetek – funkcióígés formák. In Dróth Júlia (szerk.): *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő, Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 40–47. p.

ISTVÁN LANSTYÁK

ON SOME GENERAL QUESTIONS OF LIGHT VERB CONSTRUCTIONS

This paper examines light verb constructions, with special regard to the borderline cases, i.e. verbo-nominal constructions, which may or may not be analyzed as light verb constructions. It analyses the possible meanings of the light verbs—beyond being the carriers of grammatical functions, and compares them with the meanings of the potential or actual one-word equivalents of these constructions. The empirical basis of the research is provided by the v2.0.5 of the Hungarian National Corpus.